
СУМЕСНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ МУЗЕЙНЫХ ЭКСПАНАТАЎ

КАМУНІКАЦЫЯ

Надежда ВЫСОЦКАЯ (Минск)

**Ценности, переданные из Музея истории
Великой Отечественной войны в Минске в 1950 г.
Польской Народной Республике**

При посещении великолепного дворцово-паркового ансамбля в Неборове в 1990 г. наше внимание привлек “Портрет Барбары Радзивилл” особого типа “в лавровом венке”, который был разработан придворными художниками Радзивиллов в Несвиже в начале XVII в. Безусловно, позднее он мог появиться в любой из многочисленных резиденций Радзивиллов, в том числе и в Неборове, как авторское повторение, реплика и т. д. При более тщательном изучении оказалось, что наше предположение подтвердилось: действительно — этот портрет происходил из Несвижской галереи¹.

Невольно возникло желание узнать, когда же это творение было привезено в Неборов из Несвижа, были ли из Несвижа переданы портреты в другие музеи Польши?

Поиски пошли в двух направлениях. Прежде всего необходимо было обнаружить еще другие портреты несвижской галереи в польских собраниях. И действительно: в Национальном музее в Варшаве в экспозиции имеется еще одно произведение этого типа — “Портрет Януша Радзивилла”, который в 1950 г “поступил из Несвижа”. Репродукция его была опубликована в 1967 г.²

К сожалению, ничего не добавила к этим сведениям и такая представительная выставка портретов личностей давней Речи Посполитой 1576–1763 гг., которая состоялась в Национальном музее в Варшаве с 22 мая по 31 июля 1993 г.³

Затем пришлось обратиться к изучению учетно-хранительской документации Музея истории Великой Отечественной войны, особенно 1950-х годов, когда в Варшавский музей поступил “Портрет Януша Радзивилла” — якобы из Несвижа. Но он не мог поступить из самого Несвижа, ибо коллекции портретов в Несвиже в этот период уже не было.

Оказалось, что чудом обнаруженные в Германии и спасенные советскими воинами уникальные ценности поступили в Центральное

хранилище музейных фондов пригородных дворцов Ленинграда, а оттуда в 1948 г. — в разрушенные и разграбленные города Белоруссии Минск и Гродно⁴.

Но уже в 1950 г. 89 произведений из названных поступлений 1948 г. почему-то оказались переданными Польской Народной Республике⁵, что очень обеднило и без того уже до невероятности разграбленный музейный фонд Белоруссии.

Сегодня, вероятно, уже настало время, когда специальная польско-белорусская комиссия установила бы и перепроверила сохранность 89 произведений, переданных в 1950 г. Музеем истории Великой Отечественной войны в Минске Польской Народной Республике. Экспонирование их в лучших музеях Польши и Белоруссии смогло бы продемонстрировать ценность Несвижской коллекции, которая оказалась разбросанной по всему миру. Поиски ее только начались. Новые сведения русских исследователей⁶ о передаче экспонатов в Польскую Народную Республику в 1946–1977 г., возможно, приоткроют нам неизвестные страницы этой истории — истории Несвижской галереи.

¹ Piwowski W. Nieborów. Łódź, 1989. S. 95.

² Portrety osobistości polskich znajdujące się w pokojach i w galerii pałacu w Wilanowie. Katalog. Warszawa, 1967. S. 177. Nr 189.

³ Gdzie Wschód spotyka Zachód. Portret osobistości dawnej Rzeczypospolitej 1576–1763. Muzeum Narodowe w Warszawie 22 maja – 31 lipca 1993. Warszawa, 1993. S. 1–31.

⁴ См. приложения № 1, 2.

⁵ См. приложение № 3; Вяртанне. Мн., 1992. С. 194–202.

⁶ Выражаю благодарность Н.Никандрову за предоставленные материалы.

Центральное хранилище музейных фондов пригородных дворцов

“Утверждаю”

Директор

“_____” 1948 г.

А К Т 24/286

на передачу музейных предметов на постоянное хранение

гор. Пушкин

“2” апреля 1948 г.

Комиссия в составе: зам. директора по научной части ЛЕМУС В.В., хранителя музейных ценностей, доставленных из Берлина, ВОРОНОВА М.Г., старшего научного сотрудника МИЛИНОВИЧ Е.Л. с одной стороны и представителя Комитета по делам культурно-просветительных учреждений при Совете Министров Б.С.С.Р. т. КРИЩАНОВИЧ А.Я. с другой стороны, действующий на основании доверенности Комитета от 20/III-48 г. № 399, произвели сдачу-приемку в натуре музейных предметов, принадлежащих Историческому музею БССР, при чем были сданы-приняты следующие предметы:

№№ п/п	Инв. №	Наименование предметов	Кол-во	Сохранность
1	2	3	4	5

КНИГИ

1.	б/№	Брюсов. История древней Карелии	1	инв. 7033
2.	б/№	Мемуары по археологии, нумизматике	1	
3.	б/№	Декужис. Сочинения на французском языке	1	

4.	б/№	Материалы по русскому искусству, т.1	1	
5.	б/№	Иранское искусство и археология	1	инв. 7034
6.	б/№	Прохоров. Христианские древности	1	6864
7.	б/№	Петров. Альбом достопримечательностей археологического музея. Выпуски 1, 2, 3	3	7035
8.	б/№	Труды XIII археологического съезда. Том 2 и 3	2	
9.	б/№	Книга на немецком языке	1	
КАРТИНЫ И ИКОНЫ				
10.	№ 3–9 755	Икона м/д “Исус Христос”, заклеена, разм. 40 х 50	1	17438
11.	№ 7569/6	Икона м/д заклеена, разм. 40 х 50	1	17440
12.	№ 1290	Икона м/д заклеена, разм. 50 х 60	1	17446
13.	№ 930 (9773) 89	Икона м/д заклеена, разм. 60 х 70	1	17445
14.	№ 41108	Икона м/д “Множественное изображение святых по краю изображения божьей матери”	1	17443
15.	№ 929 (5973) 88*	Икона м/д заклеена, разм. 50 х 60	1	17450
16.	7569/1	Икона м/д, заклеена	1	17441
17.	3–584 (4859)	Икона м/д, “Богоматерь” заклеена	1	17439
18.	7569/10	Икона м/д заклеена, разм. 40 х 50	1	17442

1	2	3	4	5
19.	3–929	Икона м/д, заклеена	1	17444
20.	40958	Картина м/х “Женщина, занимающаяся рукоделием” раб. худ. Маринич.	1	17437 Потертости лака.
21.	41113	Икона м/д “Николай чудотворец”, разм. 25 х 35	1	17448
22.	129	Барельеф гипсовый “Юноша и девушка”	1	не инв. Разбит на 4 части.
23.	8139	Барельеф из нефрита “Сюжет из китайской жизни”	1	17447
24.	б/№	Акварельные рисунки	3	8499, 8500, 8501
25.	672	Фото “Жатва около Слуцка”	1	
26.	665	Фото “Лирники во время ярмарки в Слуцке”	1	
27.	б/№	Картина м/х, неизв. худ. “Голова мужчины”, разм. 40 х 40	1	Сильное осыпание красочного слоя.
28.	6165/22	Рисунок тушью “Ваза с цветами”	1	17449
29.	658	Фото “Корзинка плетеная”	1	
30.	б/№	Рисунок тушью “Костер”	1	
31.	б/№	Рисунок “Проект заглавного листа”	1	8516 инв.
32.	689	Фото “На базаре”	1	
33.	662	Фото, групповой снимок женщины и мужчины	1	
34.	б/№	Фото разные	5	Без аннотаций. Негодные.

35.	138	Картина м/х, худ. Зайцева “Еврейский погром”	1	Удовлетворительная
36.	21	Портрет польской знатной дамы в рост, неизв. худ. XVIII в.	1	Слева прорвана гвоздем, царапины, незнач. осыпи, холст дублирован.
37.	287	Картина, м/х. неизв. худ. XX в. “Река с плотами, слева удильщик рыбы”; на берегу грузовой автомобиль и лошадь, запряженная в телегу	1	В левом верхнем углу прор. по верхнему краю, загрязнена лиловыми пятнами; в нижнем левом углу сильные осыпи и трещины.
38.	286	Портрет князя Огинского в рост	1	Холст ветхий, дублирован, живописный слой в трещин., царапинах, местами осыпи.
39.	128 (948)	Картина-копия неизв. худ. с Луки Жордана XVII в. “Проповедь Иоанна Крестителя” м/х	1	Холст ветхий, дублирован, имеется 6 больших прорывов, живопись потемнела, трещины и царапины.
40.	291	Портрет дамы, сидящей в кресле, м/х. худ. Ченстоховского	1	Холст покороблен, значительно загрязнена, имеются царапины, 2 больших вертикальных прорыва в правой части лица.

1	2	3	4	5
41.	288	Картина: “Снятие с креста”, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Прорывы и многочисленные осыпи красочного слоя.
42.	289	Картина: “Историч. сюжет”, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Холст ветхий, прорывы и осыпи.
43.	13	Картина: “Портрет игуменьи”, м/х. неизв. худ. XVII века	1	Холст дублирован, потертости и осыпи красочного слоя.
44.	294	Картина: “Кристофа”, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Холст дублирован, прорывы, осыпи красочного слоя.
45.	1248	Картина: “Крест и евангелие”, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Осыпи красочного слоя, разложение лака, прорывы.
46.	293	Картина: “Группа из 3-х мальчиков”, м/х. неизв. худ. XX века	1	Дублирован, осыпи красочного слоя.
47.	300	Портрет гетмана, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Холст дублирован, вздутости, прорывы.
48.	246	Картина: “Старик с медалью на груди”, м/х. неизв. худ.	1	Холст дублирован, осыпание крас. слоя, загрязнена.
49.	301	Портрет неизвестного мужчины, м/х. неизв. худ. XIX века	1	Холст дублирован, сильные осыпи и прорывы.

50.	15408/5	Портрет гетмана в красной шапке с булавой, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Прорывы и осыпи.
51.	292	Портрет Андрея Замойского, м/х. неизв. худ. XVII века	1	Продольная трещина, прорывы и осыпи красочного слоя.
52.	1245	Картина: “Исторический сюжет”, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Осыпание красочного слоя, царапины, загрязнение.
53.	299	Картина: “Группа всадников”, м/х. неизв. худ. XVII века	1	Холст ветхий, многочисленные трещины с осыпями.
54.	284	Портрет Елизаветы Замойской, м/х. неизв. худ. XVII века	1	Прорывы, осыпание красочного слоя, холст дублирован.
55.	1241	Картина: “Мужчина с ангелом и демоном”, м/х. неизв. худ. XIX века	1	Осыпание красочного слоя.
56.	298	Картина: “Мифологический сюжет”, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Наверху прорыв, холст дублирован, многочисленн. осыпания красочного слоя.
57.	1239	Картина, изображающая литье стали, м/х. неизв. худ. XX века	1	Повреждение красочного слоя.
58.	1240	Картина: “Искушение Христа”, м/х. неизв. худ. XX века (эскиз углем)	1	

1	2	3	4	5
59.	14530/9	Картина: “Мифологический сюжет”, м/х. неизв. худ. XVIII века	1	Холст дублирован, осыпание красочного слоя.
60.	1242/	Картина: здания на темном фоне, м/х. неизв. худ.	1	Холст дублирован,
61.	296	Портрет вельможи, м/х. неизв. худ. XVII века	1	Холст дублирован, осыпан. красочного слоя, загрязн.
62.	14	Портрет старосты-воеводы, м/х. неизв. худ.	1	Холст дублирован, трещин с выпаден. красочн. слоя.
63.	19	Портрет воеводы в латах и муаровом кафтане, м/х. неизв. худ.	1	Удовлетворительная.
64.	297	Портрет старого вельможи в латах и рыцарском одеянии, м/х. неизв. худ. XVII века	1	Холст дублирован, . подклейка, трещины
65.	285	Групповой портрет, м/х. неизв. худ. XVII века	1	Холст дублирован, осыпание красочного слоя.
66.	44	Картина “Дама в голубом платье”, м/х. неизв. худ., разм. 1,2 x 1,8	1	Хорошая.
67.	46 (91)	Портрет “Николай Христофор Радзивилл”, м/х. неизв. худ., разм. 1,2 x 1,8	1	Вся поверхность в трещинах, имеются утраты красочного слоя.

68.	45 14528/4	Портрет короля Польского, м/х. неизв. худ., разм. 1,2 x 1,8	1	Много изломов с утратой красочного слоя.
69.	15	Портрет Константина Острожского, м/х. неизв. худ., разм. 1 x 2,5	1	В правой стороне на фигуре прорыв, имеются утраты красочного слоя.
70.	30	Портрет неизвестной дамы, м/х. неизв. худ.	1	
71.	1076	Картина “Молочная ферма”, м/х. неизв. худ. XX века	1	Разрыв по шву холста.
72.	б/№	Стенные панно (обои, наклеенные на холсте) — пейзажи с фигурами рыцарей, разных размеров.	6	Сильно потертые, с утратой рисунка, края обтрепаны.
73.	б/№	Знамя красного репса, подарок солдатам Бобруйского гарнизона немецких рабочих	1	

Всего сдано-принято по акту на пяти листах восемьдесят семь (87) предметов.

Акт составлен в 3-х экземплярах.

Сдали:	Зам. директора по н/части Хранитель репарационного фонда Старший научный сотрудник	Лемус Воронов Милованович
Принял:	Старший научный сотрудник Белорусского Гос. Музея	Крищанович
Присутствовала:	и.о. зав. учетом	Михайлова

Экземпляр акта получил: _____ “ ” _____ 1948 г.

СПИСОК
музейных экспонатов Гродненского государственного
историко-археологического музея

№ п/п	Инв. № музея	Время и ист. пост. в муз.	Наименование и описание предмета	К-во	Материал	Размер	Сохран- ность
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	И-4		Портрет польского короля Августа III в парике, панцыре и королевск. плаще. XVIII–XIX вв. Автор неизвестен.	1	Холст	59 x 70	хор.
2.	И-12		Портрет Станислава Августа Понятовского в генер. мундире с лентами и звездами. XVIII–XIX вв. Автор неизвест.	1	“	62 x 82	плох. треб. рест.
3.	И-13		Портрет Станислава Лещинского в панцыре и наброшенном на плечи королевском плаще. XVIII–XIX вв. Автор неизвест.	1	“	89 x 65	хор.
4.	И-15		Портрет Марии Юзефы — жены Августа III, в парике, узорном платье и голубом плаще, отделанном горностаем. XVIII–XIX вв. Автор неизвест.	1	“	78 x 58	треб. рест.

5.	И-16	Портрет Яна Казимира Вазы во весь рост, в черной меховой шапке с перьями. Время написания 1881 г. Автор неизвестен	1	“	68 x 50	плох. треб. рест.
6.	И-23	Портрет Яна Собесского, польского короля в панцире и плаще с булавой на поясе. XVII в. Автор неизвест.	1	“	225 x 117	плох. треб. рест.
7.	И-24	Портрет Владислава Ягайло. Польский король. Во весь рост в одеянии наподобие духовного с протянутыми в правую сторону руками. XVI–XVII вв. Автор неизвест.	1	“	255 x 98	плох. треб. рест.
8.	И-25	Портрет Сигизмунда Августа. Польский король. Во весь рост в меховой шапке и узорном полушубке с золотой цепью на груди. XVI–XVII вв. Автор неизвест.	1	“	250 x 126	сравн. хор.
9.	И-26	Портрет Станислава Лещинского. Польский король. Во весь рост, в рыцарских доспехах с голуб. лент. на груди и булавой в левой руке на фоне военного лагеря. XVII в. Автор неизвест.	1	“	234 x 126	плох. треб. рест.
10.	И-27	Портрет Яна Собесского во весь рост в темнокоричневом платье с голубой лентой на груди; панцырь и наплечник справа. XVII–XVIII вв. Автор неизвест.	1	“	257 x 124	плох. треб. рест.

1	2	3	4	5	6	7	8
11.	И-28		Портрет Фридриха Августа II на темнокоричневом фоне в парике и панцире; в правой руке булава и меч на красном поясе. XVII–XVIII вв. Автор неизвест.	1	“	260 x 124	“
12.	И-29		Портрет Сигизмунда I Старого во весь рост; в широкой шляпе; в правой руке булава, в левой — рукоять меча. XVI–XVII вв. Автор неизвест.	1	“	264 x 102	“
13.	И-30		Портрет Генриха Вalezия. Польский король. Во весь рост. В красном плаще с крестом на груди. На постаменте корона. XVI–XVII вв. Автор неизвест.	1	“	249 x 152	“
14.	И-14		Портрет посла Луковского в черном одеянии с мехом; в руке меч. XIX в. Автор неизвест.	1	“	85 x 59	“
15.	И-11		Портрет Яна Собесского, короля польского.	1	“	70 x 58	хор.
16.	И-22		Портрет Стефана Батория во весь рост в красном жупане и желтых сапогах. С портрета Коервера. Написан в 1583 г.	1	“	238 x 122	плох.
17.	И-148		Вышивка польская XVII в. Вышивка сделана на сатине малинового цвета.	1	Сатин	75 x 30	хор.

18. И-149 Польский пояс. Марка “Кобылка под
Варшавой”. Ф-ка была основана
Солимондом из Лиона в 1782 г. 1 “ 85 x 32 хор.

Директор
Гродненского
государственного
историко-археологического музея

Соболь

Приложение 3

Музею Отечественной войны г.Минска

СПРАВКА

На основании решения Совета Министров Белорусской ССР за № 820–102 с от 5 июля 1950 г. и приемо-сдаточного акта от 13 августа 1950 г. Польской Республике были переданы нижеследующие культурные ценности, согласно прилагаемого списка.

Передачу произвели:

А.Зайцев
А.Крицанович

14/VIII. 1950 года.

НАИМЕНОВАНИЕ КАРТИН

№ п/п	Инв. №	Наименование произведения	Автор	Материал	Размер	Сохранность
1	2	3	4	5	6	7
1.	15324	Портрет “Николай Христофор Радзивилл”	н/изв.	х/м	102 x 108	Вся поверхность в трещинах. Имеются утраты красочного слоя.
2.	15325	Портрет короля польского	“	“	115 x 140	Много изломов, с утратой красочного слоя.
3.	4298	Портрет женщины из семьи Радзивиллов в монашеском одеянии	“	“	200 x 109	Осыпи, трещины и осыпи красочного слоя.
4.	23	Портрет Яна Собесского, польского короля	“	“	225 x 117	Прорывы, трещины и осыпи красочного слоя.
5.	3197	Портрет Урсулы-Франциски Корибут из семьи Радзивиллов	“	“	130 x 220	Осыпи красочного слоя.
6.	26	Портрет Станислава Лещинского. Польский король	“	“	234 x 126	Во многих местах прорывы и осыпи красочного слоя.
7.	29	Портрет Сигизмунда I Старого	“	“	264 x 102	Прорывы, трещины и осыпь красочного слоя.
8.	30	Портрет Генриха Вalezия. Польский король	“	“	259 x 152	Прорывы, подклейка и осыпи красочного слоя.

9.	27	Портрет Яна Собеского	“	“	257 x 124	Сильно изорван и осыпи красочного слоя.
10.	28	Портрет Фридриха Августа II-го	“	“	260 x 124	Прорывы, трещины и осыпи красочного слоя.
11.	1147	Портрет Михаила Радзивилла	“	“	76 x 113	Местами осыпи красочного слоя.
12.	1148	Портрет Яна Радзивилла	“	“	80 x 113	Местами осыпи красочного слоя и прорывы.
13.	306	Портрет “Александр Людвигович Радзивилл”	“	“	80 x 110	Много изломов, прорывов.
14.	3195	Портрет князя Альберта Радзивилла	“	“	98 x 88	Сильно поврежден.
15.	1047	Портрет Николая Радзивилла	“	“	112 x 76	Холст дублирован, в четырех местах подклейка, местами осыпи красочного слоя.
16.	4285	Портрет княгини Радзивилл	Худ. Макс Рит	“	110 x 85	Много трещин и осыпи красочного слоя.
17.	4287	Портрет краковского кардинала Георгия Радзивилла	н/изв.	“	110 x 88	Сильно поврежден.
18.	305	Портрет Елизаветы Радзивилл	“	“	110 x 90	Местами осыпи красочного слоя.
19.	3180	Портрет Анны Радзивилл	“	“	112 x 78	Трещины и осыпи красочного слоя.

1	2	3	4	5	6	7
20.	1027	Портрет Софьи Радзивилл	“	“	114 x 78	Осыпи красочного слоя.
21.	1036	Портрет Елизаветы-Софьи Радзивилл	“	“	114 x 80	Осыпи красочного слоя.
22.	3186	Портрет княгини Софьи Радзивилл	“	“	112 x 78	Царапины и утраты красочного слоя.
23.	1035	Портрет Иосифа Радзивилла	“	“	113 x 76	Удовлетворительная.
24.	3179	Портрет Каролины Радзивилл	“	“	112 x 78	Много изломов и утрата красочного слоя.
25.	1157	Портрет княгини Варвары Радзивилл	“	“	111 x 73	Местами осыпи красочного слоя.
26.	3182	Портрет Елизаветы Анны из семьи Радзивилл	“	“	112 x 78	Трещины и осыпи красочного слоя.
27.	1048	Портрет Яна Радзивилла	“	“	113 x 78	Местами осыпи красочного слоя.
28.	1161	Портрет княгини Софьи Радзивилл	“	“	106 x 75	Местами осыпи красочного слоя.
29.	892	Портрет Анны Радзивилл	“	“	110 x 79	Удовлетворительная.
30.	3183	Портрет княгини Анны Радзивилл	“	“	112 x 78	Местами осыпи и утрата красочного слоя.
31.	1163	Портрет Софьи Радзивилл	“	“	110 x 74	Трещины и местами осыпи красочного слоя.

32.	1158	Портрет Николая VIII-го Радзивилла	“	“	110 x 74	Местами небольшие трещины с левой стороны.
33.	1153	Портрет Елизаветы Ходкевич из семьи Радзивиллов	“	“	110 x 75	Местами осыпи красочного слоя.
34.	3187	Портрет Анны Радзивилл	“	“	112 x 78	Много трещин и осыпи красочного слоя.
35.	1043	Портрет Анны Халецкой из семьи Радзивиллов	“	“	113 x 78	Осыпи красочного слоя.
36.	3181	Портрет Льва I Михаила Радзивилла	“	“	112 x 78	Царапины и осыпи красочного слоя.
37.	1040	Портрет Христофора Радзивилла	“	“	112 x 88	Сильно поврежден.
38.	895	Портрет княгини Елизаветы Радзивилл	“	“	113 x 75	Удовлетворительная.
39.	903	Портрет Екатерины Радзивилл	“	“	113 x 76	Имеются трещины.
40.	1268	Портрет Богуслава I Радзивилла	“	“	58 x 52	Трещины и осыпи красочного слоя.
41.	15	Портрет Марии Юзефы – жены Августа III-го	“	“	78 x 58	В нескольких местах трещины и осыпи красочного слоя.
42.	4	Портрет польского короля Августа III-го	“	“	70 x 59	Имеются трещины с утратой красочного слоя.
43.	12	Портрет Станислава Августа Понятовского	“	“	82 x 62	Прорывы, трещины, осыпи красочного слоя.

1	2	3	4	5	6	7
44.	13	Портрет Станислава Лещинского	“	“	89 x 65	Царапины, местами утрата красочного слоя.
45.	14	Портрет посла Луковского	“	“	85 x 59	Прорывы и осыпи красочного слоя.
46.	2380	Портрет Елизаветы Доротеи Радзивилл	худ. Вильям Мопапэ	“	88 x 65	Удовлетворительная.
47.	2383	Портрет Антония IV Радзивилла	“	“	88 x 65	Трещины и осыпи красочного слоя.
48.	1023	Портрет Станислава Радзивилла	н/изв.	“	110 x 72	Небольшая царапина.
49.	3185	Портрет Варвары Радзивилл	“	“	112 x 78	Трещины и осыпи красочного слоя.
50.	302	Портрет Варвары Колянской из семьи Радзивиллов	“	“	110 x 80	Местами осыпи красочного слоя.
51.	1149	Портрет Николая Радзивилла	“	“	110 x 75	Местами осыпи красочного слоя и прорывы.
52.	902	Портрет княгини Изабеллы Радзивилл	“	“	112 x 76	Прорывы и осыпи красочного слоя.
53.	1151	Портрет Николая Христофора Радзивилла	“	“	78 x 112	Осыпи красочного слоя.
54.	888	Портрет Марии Радзивилл	“	“	114 x 78	Имеются трещины и царапины.

55.	900	Портрет Матиаса [Матея?] Радзивилла	“	“	112 x 80	Много трещин и осыпи красочного слоя.
56.	1030	Портрет Януша Радзивилла	“	“	110 x 78	Удовлетворительная.
57.	1049	Портрет Констанции-Софии Радзивилл	“	“	110 x 77	Местами осыпи красочного слоя.
58.	1046	Портрет Каролины Радзивилл	“	“	109 x 73	Местами трещины и осыпи красочного слоя.
59.	1050	Портрет Марии Радзивилл	“	“	112 x 75	Удовлетворительная.
60.	1294	Портрет Анны-Магдалины Радзивилл	“	“	110 x 79	Местами осыпи красочного слоя.
61.	304	Портрет “Альберт Владислав Радзивилл”	“	“	110 x 76	Местами повреждения красочного слоя.
62.	3189	Портрет Авинии [?] Радзивилл	“	“	114 x 78	Осыпи красочного слоя.
63.	1034	Портрет Анны, жены Иоанна II Радзивилла	“	“	114 x 80	Местами изломы и осыпи красочного слоя.
64.	1152	Портрет Мартина Радзивилла	“	“	115 x 79	Прорывы и утрата красочного слоя.
65.	1041	Портрет Екатерины из семьи Радзивиллов	“	“	111 x 80	Осыпи и утрата красочного слоя.
66.	1150	Портрет Христофора Радзивилла	“	“	115 x 80	Много изломов, трещин и осыпи красочного слоя.
67.	1045	Портрет Николая Франтишка Радзивилла	“	“	115 x 80	Имеются осыпи и утрата красочного слоя.

1	2	3	4	5	6	7
68.	1042	Портрет Николая Радзивилла	“	“	113 x 79	Местами осыпи красочного слоя.
69.	1044	Портрет Георгия Радзивилла	“	“	116 x 78	Местами осыпи красочного слоя.
70.	4211	Выезд князя Радзивилла на медведях	Закинф-ский	“	106 x 50	Трещины и осыпи красочного слоя.
71.	1155	Портрет Николая III-го Радзивилла	н/изв.	“	106 x 75	Удовлетворительная.
72.	303	Портрет Анны Радзивилл из семьи Радзивиллов	“	“	110 x 75	Имеются трещины и осыпи красочного слоя.
73.	1296	Портрет княгини Марии Радзивилл	“	“	108 x 76	Небольшие трещины и местами осыпи красочного слоя.
74.	898	Портрет Екатерины Радзивилл	“	“	110 x 76	Удовлетворительная.
75.	3188	Портрет Констанции Радзивилл	“	“	112 x 78	Изломы и осыпи красочного слоя.
76.	1159	Портрет Яна III-го Радзивилла	“	“	106 x 75	Местами небольшие трещины и осыпи красочного слоя.
77.	1160	Портрет “Доминик I Николай Радзивилл”	“	“	106 x 75	Изломы и небольшие трещины.
78.	1295	Портрет Марионады Варкович из семьи Радзивилл	“	“	105 x 74	Небольшие трещины и местами осыпи кр. слоя.

79.	1272	Портрет Матиаса [?] Радзивилла	“	“	105 x 76	Осыпи красочного слоя.
80.	1154	Портрет княгини Софии-Анны Радзивилл	“	“	107 x 85	Местами осыпи красочного слоя.
81.	24	Портрет Владислава Ягайло. Польский король	“	“	255 x 98	Имеются трещины, осыпи и утрата красочного слоя.
82.	25	Портрет Сигизмунда Августа. Польский король	“	“	250 x 126	Во многих местах прорывы, осыпи красочного слоя.
83.	2413	Портрет “Пане Коханку”	“	“	35 x 31	Трещины и осыпи красочного слоя.
84.	16	Портрет Яна Казимира Вазы	“	“	68 x 50	Прорывы и осыпи красочного слоя.
85.	16	Портрет князя Альберта Радзивилла	“	“	75 x 60	Удовлетворительная.
86.	1031	Портрет князя Кароля Радзивилла	“	“	75 x 57	Во многих местах осыпи красочного слоя.
87.	1156	Портрет князя Радзивилла	“	“	70 x 54	Изломы. Местами осыпи красочного слоя.
88.		Польский пояс. Марка “Кобылка под Варшавой”	Сатин	“	75 x 30	Удовлетворительная.
89.		Вышивка польская 17 века	“	“	75 x 30	Удовлетворительная.

Верно:

А.Зайцев

Леанід ПОБАЛЬ (Мінск)

**Выяўленне і захаванне старажытнаэтнаграфічных
(археалагічных) помнікаў Беларусі
(па зарубажных матэрыялах)**

У сувязі з рознымі гістарычнымі абставінамі на працягу апошніх стагоддзяў з тэрыторыі сучаснай Беларусі трапілі ў суседнія і больш далёкія краіны многія археалагічныя (старажытнаэтнаграфічныя) матэрыялы, асобныя комплексы, знаходкі, нумізматычныя калекцыі і старажытныя манеты розных часоў. Асабліва шмат такіх старажытных рэчаў, рукапісных матэрыялаў, старадрукаў з музеяў, дзяржаўных, грамадскіх, прыватных бібліятэк было вывезена ў час вялікіх войнаў, напрыклад, апошняй Айчыннай, Першай сусветнай, войнаў са шведамі (пач. XVIII ст.), з французамі (пач. XIX ст.). Пра беларускія знаходкі — антычныя нумізматычныя багацці (грэчаскія, візантыйскія і іншыя) пісалі гісторыкі, вандроўнікі, нумізматы рускія, польскія, нямецкія, шведскія і многія іншыя.

Напрыклад, адзін з нямецкіх вандроўнікаў — Ё.В.Мюлер, які прыязджаў у 1787 г. на Палессе, заўважыў, што на берагах Прыпяці знаходзяць рымскія манеты. На жаль, не былі названы канкрэтныя мясціны такіх знаходак, іх храналагічныя вызначэнні і месцы захоўвання. Гэтыя дадзеныя без адпаведнага аналізу маюцца ў працы вядомага чэшскага славіста П.І.Шафарыка¹. Аб рымскіх і больш позніх нумізматычных каштоўнасцях у XIX ст. пісалі ў наваколлях Брэста — польскія гісторыкі²; у наваколлях Пружан — А.Рыхтэр (1857), С.Ф.Віберг (1867); у межах Лідчыны — В.Шукевіч (1899); на берагах Дняпра — А.Л.Пагодзін (1901); у межах Мінскай губ. — Г.Х.Татур (1891); у Віцебскай губ. — А.Семянтоўскі (1867); у Магілёўскай губ. — Е.Р.Раманаў (1900). На жаль, куды трапілі ўсе гэтыя нумізматычныя знаходкі, якая іх храналогія, у названых вышэй працах звестак няма. Напэўна, такія дадзеныя ёсць у замежных музеях, архівах. Адно вядома, што дзве залатыя рымскія імператарскія манеты са скарбу, выяўленага выпадкова ў пачатку 30-х гадоў ля Браслава, трапілі ў адпаведную калекцыю ў Вільню. Аб гэтых знаходках маецца інфармацыя У.Антаневіча (1931). Можна зрабіць вялікі пералік гісторыкаў, нумізматаў, аматараў старажытнас-

цей, у публікацыях якіх маецца інфармацыя пра знаходкі ў тых ці іншых мясцінах рымскіх грашовых імпартаў, аднак пра месцазахоўванне іх звестак няма.

У свой час аўтар гэтых радкоў усклаў на сябе абавязак вывучыць і ўвесці ў навуковы ўжытак беларускія калекцыі і архіўныя дадзеныя з галоўных польскіх археалагічных дзяржаўных музеяў. Я прапанаваў усім археолагам правесці такія пошукавыя працы ў Прыбалтыцы, Расіі, на Украіне. Але ініцыятыва не была падтрымана. Неабходны археалагі-энтузіясты для правядзення такіх пошукаў. З мэтай вывучэння калекцый у Польшчы мною былі зроблены пяць навуковых паездак у 1965–1969 гг., іх агульная працягласць 13 месяцаў. У наступныя гады праводзілася апрацоўка выяўленых матэрыялаў. Па выніках вывучэння адпаведных старажытнасцей была выдадзена манаграфія³. У працы прыведзены звесткі пра 400 пунктаў, змешчана мноства малюнкаў, фотаздымкаў археалагічных рэчаў матэрыяльнай культуры розных перыядаў каменнага веку і позняга сярэднявекі з усіх абласцей краіны. Асноўныя матэрыялы сабраны ў трох музеях: Дзяржаўным археалагічным музеі ў Варшаве і ў археалагічных музеях у Кракаве, Познані. Асобныя матэрыялы маюцца і ў іншых музеях, некаторыя захоўваюцца ў прыватных калекцыях і архівах. Абсалютная большасць гэтых матэрыялаў і архіўных дадзеных раней у навуковы ўжытак не ўводзілася. Пры далейшых пошуках у Польшчы, несумненна, будуць выяўлены і новыя, дадатковыя звесткі пра беларускія старажытнасці. У многіх музеях захоўваюцца этнаграфічныя, культавыя, мастацкія творы з нашай краіны.

У свой час кіраўнікі названых музеяў у прынцыпе былі згодны перадаць усе гэтыя матэрыялы ў Беларусь пры ўмове, што ім будуць вернуты адпаведныя польскія калекцыі з музеяў СССР (цяпер СНД). Усё вышэй сказанае можа вырашыцца на адпаведных дзяржаўных узроўнях. Рымскія нумізматычныя знаходкі з тэрыторыі Беларусі ў названых культурных цэнтрах Польшчы ў працы аўтара не падаюцца. Апошнія ўведзены ў навуковы ўжытак у пасляваенныя гады польскімі нумізматамі: з Вераскава Навагрудскага р-на і Пруднікаў Браслаўскага р-на (захоўваюцца ў адпаведным фондзе ў Варшаве) апублікаваны А.Кятлінскай (1957); з Бярозаўкі (сучасная ўскраіна Брэста) і з Друі Браслаўскага р-на (захоўваюцца ў музеі ў Лодзі) апублікаваны А.Гупенец (1954).

Можна таксама назваць вялікую колькасць аматараў па вывучэнню старажытнасцей, якіх цікавілі археалагічныя знаходкі Беларусі, што трапілі ў адпаведныя калекцыі З.Глогера, Э.Маеўскага, М.Федароўскага, В.Шукевіча, Ф.Вярэнькі і многіх іншых. Неабходна асобна сказаць пра археалагічную калекцыю вядомых археолагаў дарэвалюцыйнага часу братоў Тышкевічаў з Лагойска. Лічылася, што іх калекцыя загінула. Аднак аказалася, што 25 кастрычніка 1919 г. апошняя трапіла на выстаўку “Захэнтэ” ў Варшаве. Цяпер яна захоўваецца ў фондах археалагічнага музея. Сярод гэтых матэрыялаў маецца таксама большая частка скарбу сярэбраных культавых паясоў, знойдзеных у сярэдзіне мінулага стагоддзя ля в. Чырвоны Бор, што на Лагойшчыне. Частка гэтага скарбу была выяўлена ў музеі ў Вільнюсе. Рэчы з эмалі, звязаныя з “познім этапам зарубінецкай культуры” (II-V стст. н.э.) былі знойдзены пры археалагічных працах у многіх мясцінах Беларусі. Аўтарам былі праведзены археалагічныя пошукі ля названай вёскі Чырвоны Бор. Аказалася, што тут маюцца рэшткі паселішча названай вышэй культуры. У выніку адпаведнай археалагічнай працы выяўлены рэчавыя крыніцы. Ёсць усе падставы з дадзеным помнікам непасрэдна звязваць і ўказаны скарб. Пасля вывучэння варшаўскай і віленскай частак скарбу, а таксама некаторых апублікаваных матэрыялаў было ўстаноўлена, што ўсе гэтыя вырабы адносяцца да пяці металічных культава-абрадавых паясоў язычніцкага (“рымскага”) часу. Вынікі археалагічных прац былі надрукаваны аўтарам у Кіеве на ўкраінскай мове⁴ і ў Варшаве на польскай мове⁵. Акрамя ўсяго дзве дэталі ад агульнай колькасці, як было сказана, пяці паясоў, знойдзены аўтарам у фондах Гістарычнага музея ў Маскве. У розных музеях могуць яшчэ знаходзіцца часткі дадзенага скарбу. Аналагічных знаходак на іншых тэрыторыях за межамі Беларусі не было выяўлена. Хоць варта адзначыць, што ў час працы аўтара на аналагічным селішчы ў Тайманаве, на Быхаўшчыне, быў выяўлены фрагмент такога ж пояса.

Дадзеныя паясы, напэўна, былі зроблены абшчыннікамі на месцы “старажытнай вёскі” для сваіх культавых мэтаў. Для іх вырабу выкарыстоўваліся імпортныя каляровыя металы і рымскія шклянныя вырабы, у асноўным каляровыя пацеркі. У старажытныя часы кожны з такіх паясоў быў выкананы з дзвюх шырокіх бляхаў, блізкіх да эліпсавідных па форме, металічнага абруча, што злучаў іх, з некалькімі эмаліраванымі дэталямі. Меў агульную даўжыню звыш метра і складаўся з двух паў-

віткоў, злучаных паміж сабой абмежавальнікамі з эмалямі. У цэлым, гэтыя вырабы выкананы індывідуальна, адносяцца да высокамастацкіх мясцовых ювелірна-эмалевых твораў язычніцкіх культаў з адпаведнымі міфалагічнымі сімваламі, якія цяпер звыкла называюцца арнаментамі. На розных дэталях кожнага з паясоў меліся ў вялікай колькасці геаметрычныя фігуры: ромбы, квадраты, трохкутнікі, розных дыяметраў кружочкі, лініі, “шахматныя участкі” і мн. інш. Можна меркаваць, што гэтыя рэчы былі звязаны з пэўнымі абрадамі, містэрыямі, таінствамі пры пераходзе хлопчыкаў пэўнага ўзросту ў адпаведныя групы членаў-абшчыннікаў першабытнага грамадства. Падобны звычай быў характэрны для ўсіх індаеўрапейцаў, у тым ліку славянаў, германцаў, раманцаў, балтаў і інш. У рымскім грамадстве такі абрад меў назву “*initiatio*” (ініцыяцыя).

Такім чынам, можна сцвярджаць, што скарб паясоў быў адпаведным багаццем пэўнай славянскай абшчыны, умоўна выдзеленай у “позні этап зарубінецкай культуры”, якая як земляробча-жывёлагадоўчая грамадская структура людзей лакалізавалася ў верхняй частцы басейна р.Гайны (правы прыток Бярэзіны, якая адпаведна і правы прыток Дняпра) і захавала тут свае самыя старажытныя традыцыі першабытнаабшчыннага ладу. Можна сказаць, што пэўныя чырвонаборскія дэталі паясоў пераклікаюцца, напрыклад, з паясным вырабам з золата XIV ст. да н.э. (не менш як паўтары тысячы гадоў раней ад беларускага скарбу), знойдзеным з многімі культавымі рэчамі ў Мікенах, сярод якіх ляжала і пасмяротная маска Агамемнона⁶. Копіі знаходак з Мікенаў маюцца ў аддзеле першабытнага грамадства Нацыянальнага музея ў Варшаве (№№ 199077—199081 MN). З іх матэрыяламі аўтара азнаёміла доктар Барбара Рушчыц, якой выказваю сваю падзяку. Мікенскі культавы выраб прадстаўлены там толькі адной бляхай, даўжыня яе 17,5 см. Блізкія па форме ёй чырвонаборскія вырабы, хоць апошнія крыху даўжэйшыя і маюць больш разнатыпную культыва-міфалагічную сістэму. Са сказанага вынікае, што названы скарб мае вялікую старажытнагістарычную каштоўнасць для характарыстыкі ўсіх магчымых аспектаў язычніцкага светапогляду.

У заключэнне трэба сказаць, што пошукамі каштоўнасцей з Беларусі неабходна займацца таксама на тэрыторыях Германіі, Аўстрыі, Швецыі. Як мне ўдалося ўстанавіць, у многіх прыватных музеях Швецыі захоўваюцца архіўныя матэрыялы з Беларусі, куды яны трапілі ў час захопу часткі нашых зямель шведамі ў пачатку XVIII ст. Пошукі

старажытнасцей з Беларусі ў музеях і архівах еўрапейскіх краін павінны праводзіцца на дзяржаўным узроўні і, калі выявяцца новыя крыніцы, яны павінны ўвайсці ў навуковы ўжытак.

¹ Славянские древности. 1838. Т. 1. Кн. 3.

² Wiadomości Archeologiczne. Т. 3. S. 77.

³ Поболь Л.Д. Древности Белоруссии в музеях Польши. Мн., 1979.

⁴ Середні вікі на Україні. Київ, 1971. Вип I. С. 100—113

⁵ Wiadomości Archeologiczne. 1972. Т. 37. Z. 2. S. 115—138.

⁶ Гл. ілюстрацыі да кн.: Михайловский К. История культуры древней Греции и Рима. М., 1990.

Василий ПУЦКО (Калуга)

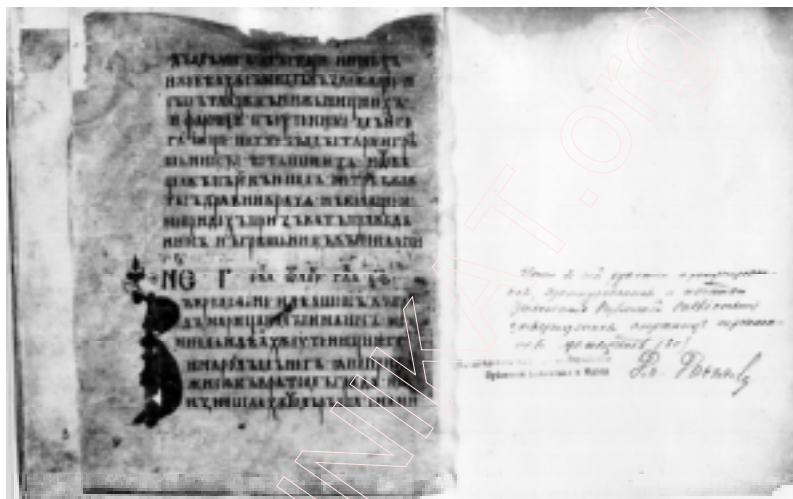
Миграция произведений средневекового искусства в связи с историей культуры Беларуси

История средневековой европейской культуры знает немало примеров сложной и временами неясной, запутанной судьбы выдающихся памятников. Возникшие при определенных исторических условиях, они затем покидали свою родину и крайне редко на нее возвращались, продолжали жить там, где оказались в результате перемещения их владельцев, военных событий и грабежей, продажи либо иных, часто невыясненных причин. Все это в полной мере отразилось и на истории культуры Беларуси ее средневекового периода: в одних случаях можно говорить об импорте, в других — о вывозе, носившем случайный или, напротив, преднамеренный характер. Приведем конкретные тому примеры.

В истории славянского книгописания исключительно важное место занимает один из самых выдающихся его памятников — писанная кириллицей так называемая “Супрасльская рукопись”, датируемая рубежом X—XI вв. и содержащая “Минею четью на март Слова” преимущественно Иоанна Златоуста. Ее части хранятся в Университетской библиотеке в Любляне, национальных библиотеках Варшавы и Санкт-Петербурга¹. Пергаментный кодекс довольно немалого формата (31,3 x 25,0 см), выполненный великолепным уставом, большей частью писцом Ретком, оставившим свое имя под рукописью. Инициалы и заставки греко-восточного типа, характерного для продукции южнославянс-

ких скрипториев². Рукопись широко известна благодаря многочисленным исследованиям, посвященным ей³.

Книгу обнаружил М.К.Бобровский в Супрасльском монастыре близ Белостока в 1823 г., а в середине XIX в. она уже была расчленена, в результате чего часть ее погибла. Как известно, Супрасльский Благове-

Страница Туровского Евангелия и библиотечная запись к рукописи

щенский монастырь основан около 1498 г. в местечке Городок маршалком Великого Княжества Литовского, воеводой Новгородским и старостой Берестейским Александром Ходкевичем при участии смоленского епископа, а позднее — киевского митрополита Иосифа Солтана. В 1500 г. монастырь перенесен на занимаемое им ныне место⁴. Древняя рукопись к тому времени насчитывала уже примерно пятьсот лет своего существования и в монастыре могла оказаться как вклад ее последнего владельца. Это скорее всего случилось в течение XVI в., до того, как в 1603 г. монастырь стал униатским. Текст переписан болгариним, но элементы художественного оформления листов книги, да и сам стиль письма позволяют предположить, что рукопись выполнена в Киеве. Если учесть при этом факт исторической связи Супрасльского монастыря с Киево-Печерским, то не из последнего ли могла быть вывезена рукопись?

Так или иначе, но в течение нескольких столетий книга оставалась одной из самых замечательных, хотя и малоизвестных в монастырской библиотеке, пока ее открытие не обернулось утратой для Супрасльско-го монастыря и Беларуси: этим было оплачено научное приобретение, обогатившее в итоге библиотеки трех различных стран. Хорошо еще, что многовековая историческая связь с Супраслем отразилась в названии рукописи, как, впрочем, и другой, тоже вывезенной из Беларуси, — Туровского Евангелия, датируемого XI в.

Туровское Евангелие — отрывки пергаментной рукописи — обнаружены в 1865 г. в Спасской церкви Турова Н.И.Соколовым, передавшим находку И.И.Срезневскому, датировавшему ее XI в. В 1868 г. на средства Виленского учебного округа выпущено литографическое издание рукописи⁵, повторно изданной затем П.А.Гильдебрандом в следующем 1869 г.⁶; еще раз памятник опубликован в 1978 г.⁷. Речь идет о десяти листах (разм. 21,0 x 16,4 см), писанных уставом и украшенных инициалами⁸. Было ли Евангелие, фрагмент которого ныне известен, переписано в самом Турове или появилось там позднее — трудно сказать определенно. Документально установленным фактом является лишь принадлежность книги церкви Преображения в Турове в начале XVI в.: на оборотной стороне 6-го листа читается вкладная запись князей Острожских, датированная 2 мая 1508 г., удостоверяющая дар церкви при священниках Митрофане и Матвее сада с пасекой и поля с сеножатыми и другими угодьями возле села Вересницкого. Как следует из иной записи, на оборотной стороне 2-го листа, от имени князя Константина Ивановича Острожского, его жены Татьяны и их сына Ильи от 10 февраля 1513 г., церковь тогда получила во владение еще “три поля” с угодьями в том же селе. Рядом с упомянутыми сделаны польские записи XVIII в. с подтверждением этих владений, позволяющие говорить не только о связи рукописи с туровским Спасо-Преображенским храмом, но и о ее значении как исторического документа. Последняя функция к середине XIX в. была утрачена, тем более, что и сама книга успела пережить к тому времени явно не лучшие времена. Научное открытие привело к перемещению сохранившейся части листов: в сущности произошла миграция, аналогичная той, которая убеждает, как и в случае с Супрасльской рукописью, в ее закономерности для XIX в. Такая же судьба постигла тогда и многие древние греческие и славянские рукописи, обнаруженные в книгохранилищах Православного Востока.

Гораздо труднее проследить миграцию древних икон и произведений металлопластики. О ней помнили обычно лишь в тех случаях, когда речь шла о сакральных предметах. Так, в памяти многих поколений, благодаря упоминанию в житии преподобной Ефросинии Полоцкой, сохранилось известие об иконе Богоматери Эфесской, присланной от

Древние кресты, о которых идет речь в статье: крест-энколпион XII в., связанный с Купятичами, и серебряный крест, связанный с именем Пракседы-Параскевы Полоцкой

византийского императора Мануила I Комнина (1143–1180) и константинопольского патриарха Луки Хризверга (1157–1170)⁹. Предание связывает пребывание иконы Богоматери Минской в Десятинной церкви в Киеве до 1500 г., хотя к указанному времени упомянутый киевский храм существовал в виде руин, на которых позже, уже во второй четверти XVII в., митрополитом Петром Могилой (1633–1646) была сооружена небольшая церковь. Однако, даже несмотря на такое явное несоответствие, не следует торопиться с негативными выводами: речь может идти о генезисе иконного образа, представленного на произведении в Минске, и тогда указание на источник получает иной смысл.

Миграция художественных произведений может быть настолько закономерной, что в ней отражаются не только условия создания, но и

историческая судьба. Вряд ли можно найти лучший тому пример, чем киевский бронзовый крест-энколпион XII в., широко известный как чудотворная икона Купятницкой Богоматери¹⁰. Завезенный в окрестности Пинска и обнаруженный в с. Купятичи в 1182 г., он со временем стал предметом благоговейного почитания и во второй половине XVII в. вернулся в Киев как величайшая реликвия, был помещен в Софийском соборе и стал известен благодаря воспроизведениям в иконописи, в гравюре, в золотом шитье. В Купятичах же память о нем сохранилась главным образом благодаря копии, выполненной в технике деревянной резьбы. В итоге, образец киевского художественного литья XII в. органично вошел в историю белорусской культуры.

Не менее сложной и весьма трагичной оказалась судьба прославленного произведения мастера Лазаря Богши — воздвизального креста, выполненного на средства преподобной Ефросинии Полоцкой в 1161 г., детально прослеженная Л.В.Алексеевым¹¹. Выяснилось, что в Полоцке крест оставался совсем недолго: был захвачен смоленскими князьями, перевезен в Смоленск и находился там до начала XVI в., затем был перемещен в Москву. Иван Грозный реставрировал крест, а захватив Полоцк, вернул реликвию этому городу, где суждено было ей оставаться до начала XX в. Нам неизвестно, где находился крест в годы Первой мировой войны. Тогда монахини Спасо-Ефросиньевского монастыря вместе с мощами преподобной Ефросинии из Полоцка переместились в Ростов Великий, где нашли приют на несколько лет в Богоявленском Аврамиевом монастыре и там прожили до своего возвращения.

Уже после отъезда полоцких монахинь тогдашний директор Ростовского музея Д.А.Ушаков в ризнице собора Богоявленского Аврамиева монастыря в 1925 г. обнаружил серебряный позолоченный крест-мощевик и добился передачи произведения в музейное хранилище. Благодаря этому уцелело изделие, уже ранее обращавшее на себя внимание исследователей белорусских древностей, позже считавшееся утраченным. Речь идет о кресте, связанном с именем Пракседы-Параскевы Полоцкой, скончавшейся в Риме в 1239 г.¹². В 1968 г. крест был нами обнаружен в фондах музея, изучен и после этого дважды опубликован¹³. В итоге выяснилось, что изделие изготовлено не в XII и не в XV, а лишь в конце XVI в. Может быть, он представляет копию более раннего креста-реликвария, некогда хранившегося в Полоцке, но настаивать на этом предположении невозможно. Миграция произведе-

ния в данном случае обусловлена сугубо событиями военного времени, а также поспешным отъездом монахинь; в Полоцк оно не вернулось по причине того, что о нем вовремя не вспомнили. Так и остался этот один из немногих сохранившихся образцов полоцкого серебряного дела XVI в. в Ростове, где экспонируется среди русских памятников.

Миграция произведений искусства может быть закономерной, случайной и часто детективной. Однако в любом случае она остается частью истории культуры как дающей, так и принимающей сторон. Невнимание к облику художественных памятников порой приводит к неверным выводам. Так, Оршанское Евангелие XIII в. исторически связано с Оршей, о чем свидетельствует уже название рукописи, обнаруженной среди вещей, выброшенных наполеоновскими войсками из оршанских монастырей в 1812 г., а в 1874 г. уже находившейся в Киеве, в музее Киевской духовной академии¹⁴. Из этого был сделан вывод в пользу белорусского происхождения памятника, без надлежащего соотношения с общим художественным контекстом¹⁵. Между тем было установлено, что рукопись вышла из ростовского скриптория, где выполнена примерно в 1240-е гг. Разумеется, от этого Оршанское Евангелие не утрачивает своей связи с историей белорусской культуры, хотя принадлежит к продукции иного книгописного центра, находившегося в Северо-Восточной Руси. Приведенный пример может оказаться отнюдь не единственным, и это побуждает с особой осторожностью относиться к составлению индексов разыскиваемых памятников национального искусства. Недопустимо основываться в их отборе на субъективных, частных мнениях, а не на документальных источниках.

Проблематичность реальной реституции культурных ценностей, думается, не должна перечеркнуть внимательное и осмотрительное отношение к группам произведений, место которых в истории искусства не всегда определяется с бесспорностью. Трудность работы состоит не только в ее специфике (с чем также невозможно не считаться), но и в умышленном укрывании сравнительного материала. В результате изделия одной стилистической группы могут быть отнесены к центрам, которые находятся друг от друга на огромном расстоянии, художественный импорт — принят за произведения местных мастеров. Исторические условия прошлого времени далеко не во всем были похожи на существующие ныне. Поэтому важно понять, почему именно, скажем, константинопольские ремесленники в начале XIII в. оседали в Киеве, а в XV в., не задерживаясь на белорусских и украинских зем-

лях, устремлялись в далекую Москву, где находили богатых заказчиков. Ведь не вина Беларуси и Украины в том, что на севере тогда существовали более благоприятные экономические условия, а великокняжеское правительство выступало богатым меценатом. И кто может сказать с полной определенностью, кем именно был мастер Анания, изготовивший между 1499 и 1525 гг. резной деревянный складень для пинского князя Феодора Ивановича Ярославича¹⁶? В нем трудно увидеть грека, но связь с произведениями афонской резьбы налицо, и именно она настойчиво требует объяснения, выходящего за рамки простых предположений.

Одним словом, явление миграции памятников может и должно рассматриваться как важный аспект истории культуры Беларуси. Рассматриваться объективно и взвешенно, без всякой нервозности и политических амбиций. Беларусь уже к началу текущего столетия оказалась настолько разграбленной, что увидеть ее культурное развитие в историческом прошлом казалось почти невозможным. Н.П.Щекотихин одним из первых сумел преодолеть преграды, воздвигнутые исчезновением многих памятников¹⁷. Сегодня положение несколько улучшилось за счет многочисленных археологических материалов, ранее неизвестных, а также находок произведений, казалось, утраченных навсегда. Их дальнейшие поиски необходимы, и только это даст надежные основания говорить более утвердительно о том, что пока не вышло из стадии самых осторожных предположений.

¹ Супрасльскі или Ретков сборник. София, 1982–1983. Т. I–II.

² Иванова-Мавродинова В., Мавродинова Л. За украсата на Супрасълския сборник // Литературознание и фолклористика: В чест на 70-годишнината на акад. П. Динеков. София, 1983. С. 165–174.

³ См.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв. М., 1984. С. 65–66. № 23.

⁴ Николай (Далматов), архим. Супрасльскій Благовещенскій монастирь: Историко-статистическое описание. СПб., 1892.

⁵ Туровское евангелие одиннадцатого века: Изд. Виленского учебного округа. СПб., 1868.

⁶ Гильтебрандт П.А. Туровское евангелие XI в.: 1. Краткое известие о Туровском евангелии; 2. Древний текст с современным наусупротив и с отметами по Остомирову евангелию. Вильна, 1869.

⁷ Тот И.Х., Хоргоши Э., Ховат Г. Туровские листки // Материалы и сообщения по славяноведению. Сегед, 1978. Вып. XIII. С. 181–238.

⁸ Подробнее о художественном оформлении — в моей подготовленной к печати статье: Туровские листки — памятник книжного искусства XI века (рукопись).

⁹ Пуцко В. Аб іконе Багамацеры Эфескай у старажытным Полацку // Полацак. 1991. № 8. С. 16–20.

¹⁰ Петров Н.И. Купятицкая икона Богородицы, в связи с древнерусскими энколпионами // Труды IX Археологического съезда в Вильне. 1893. М., 1897. Т. II. С. 71–79; Зоценко В.Н. Об одном типе древнерусских энколпионов // Древности Среднего Поднепровья. Киев, 1981. С. 113–124; Пуцко В. Київський енколпiон — Куп'ятицька ікона Богородиці // Людина і світ. 1996. № 1–2. С. 21–24; Он же. Купятицкий крест-энколпион (в печати).

¹¹ Алексеев Л.В. Лазарь Богша — мастер-ювелир XII в. // Сов. археология. 1957. № 3. С. 224–244; Он же. Крест Ефросинии Полоцкой 1161 года в средневековье и позднейшие времена // Российская археология. 1993. № 3. С. 70–78. См. также: Пуцко В. Крыж Ефрасініні Полацкай і ўзвiжальныя крыжы XII–XIII стст. // Полацак. 1992. № 4 (14). С. 12–17.

¹² Сапунов А. Древности Спасо-Евфросиниевского монастыря в Полоцке // Полоцкие епархиальные ведомости. 1885. № 9. Отд. неоф.; Параскеве княжне Полоцкой. Витебск, 1888. С. 44–46; Семетовский А.М. Белорусские древности. СПб., 1890. Вып. 1. С. 125–128. Рис. 76, 77.

¹³ Пуцко В.Г. Мнимый крест Параскевы Полоцкой // Беларускія старажытнасці: Матэрыялы канферэнцыі па археалогіі БССР і сумежных тэрыторый. Мн., 1972. С. 210–219; Он же. Славянская надпись на кресте-реликварии из Полоцка // Slovo: Casopis Staroslavenskog zavoda. Zagreb, 1980. Sv. 30. S. 101–121.

¹⁴ Пылаев П. Описание пергаментного евангелия, хранящегося в музее, состоящем при Киевской духовной академии // Труды Киевской духовной академии. 1876. Декабрь. Прилож. С. 1–45.

¹⁵ Шматаў В.Ф. Мініяцоры Аршанскага евангелля XIII ст. // Помнікі стражытнабеларускай культуры: Новыя адкрыцці. Мн., 1984. С. 10–19.

¹⁶ Плешанова И.И. Два резных деревянных образа в собрании Русского музея // Памятники культуры: Новые открытия. 1979. Л., 1980. С. 209–217.

¹⁷ Шчакаціхін М. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. Мн., 1928. Т. 1.

Мая ЯНІЦКАЯ (Мінск)

Лёс страчаных полацкіх каштоўнасцей

Полацк — адзін з самых старажытных гарадоў усходніх славян. Заснаваны крывічамі. Упершыню ўпамінаецца ў “Аповесці мінулых гадоў” пад 862 г. Але Беларускае радыё сёлета ў чэрвені паведаміла, што археолагі знайшлі там рэчы матэрыяльнай культуры, якія робяць горад старэйшым аж на 500 гадоў! Ды не будзем забягаць наперад і дачакаемся навуковай публікацыі па выніках археалагічных раскопак.

Як вядома з гістарычных крыніц, у X–XIII стст. Полацк быў цэнтрам княства, самага буйнога на тэрыторыі Беларусі, якое мела самастойную княжацкую дынастыю Рагвалодавічаў. У горадзе развіваліся многія віды рамёстваў (кавальскае, ювелірнае, касцярэзнае, гарбарнае, шавецкае і інш)¹. Яшчэ да падзелу хрысціянсва (у сярэдзіне XI ст.) на праваслаўнае і каталіцкае веравызнанні тут у 992 г. была створана Полацкая епархія².

У XI ст., пры князі Усяславе Брачыславічу (прапраўнуку Рагвалода) Полацк нават стаў галоўным канкурэнтам Кіева. У сярэдзіне XI ст. тут быў узведзены Сафійскі сабор па прыкладу Кіева і Ноўгарада. З 1105 г. у горадзе дзейнічала самастойная епіскапская кафедра³. Шырокае развіццё культуры Полацка адбылося ў XII ст. дзякуючы асветніцкай і мецэнацкай дзейнасці полацкай князеўны Прудславы (у манастве Ефрасінні), унучкі Усяслава Брачыславіча. Яна заснавала ў Полацку два манастыры (жаночы і мужчынскі), пры якіх стварыла скрыпторыі. Тут у XII ст. працаваў вядомы ювелір сярэднявечага Лазар Богша, які стварыў крыж па заказе Ефрасінні, і ўзводзіў помнікі архітэктуры дойлід Іаан. Пры Іаане сфармавалася полацкая школа дойлідства, што аказала вялікі ўплыў на далейшае развіццё архітэктуры не толькі Беларусі, але і іншых усходніх славян. Ефрасіння, будучы манашкай, а затым ігуменняй манастыра, не толькі стварыла скрыпторыі, але нават сама перапісвала кнігі⁴. Пры ёй была распісана фрэскамі Спаса-Ефрасіннеўская царква. Ефрасіння папрасіла візантыйскага імператара Мануіла Комніна (мужа яе цёткі) прыслаць для гэтай царквы абраз “Маці Божай Эфескай”, які ёй і быў спрэзентаваны⁵.

Пачынаючы з XII ст. Полацк — буйнейшы культурны цэнтр Беларусі. У XII–XIV стст. у горадзе былі напісаны “Полацкі летапіс” (не збярогся) і “Полацкія Евангеллі”. Апошнія ўяўляюць сабой тры рукапісы XII–XIV стст.

Яшчэ пры Ефрасінні Полацкай у Сафійскім саборы была бібліятэка, а крыху пазней і вялікае кнігасховішча, дзе захоўваліся і каштоўныя творы мастацтва⁶. У XII ст. у Полацк магло трапіць шмат помнікаў візантыйскага, у тым ліку грэчаскага кульгавага мастацтва. Гэтаму спрыялі не толькі роднасныя сувязі княжацкага роду Рагвалодавічаў з візантыйскім імператарскім домам, але і дзейнасць грэчаскіх святароў у Полацку. Вядома, што полацкімі епіскапамі былі грэкі Казьма ў 1147 г., Мікалай у 1183 г.⁷

Створаныя ў Полацкім княстве ў час сярэднявёкаў культуры каштоўнасці Беларусію страчаны. Помнік сусветнай значнасці — Крыж Ефрасінні, як вядома, апошні раз знік у час Другой сусветнай вайны. Яго лёс апісаны ў дзесятках артыкулаў розных аўтараў. Цяпер крыж шукае Інтэрпол.

Трохабразовы складзень з Сафійскай царквы

Візантыйскі абраз 1173 г. “Маці Божая Адзігітрыя” (пазней “Эфеская”, “Корсунская”, “Тарапецкая” і нарэшце “Полацкая”), які прывезлі ў Полацк з Канстанцінопаля, таксама страчаны. З XIII ст. пачалося вандраванне гэтага абраза. Згодна з адной версіяй, абраз урачыста перавезлі ў 1239 г. у Васкрасенскую царкву горада Тарапец з нагоды шлюбу полацкай князеўны Параскевы з роду Рагваладавічаў і князя Аляксандра Яраславіча, які пазней атрымаў ганаровае прозвішча Аляксандр Неўскі.

Згодна з іншай версіяй, абраз “Маці Божая Полацкая” трапіў у горад Тарапец у XVI ст., у час Лівонскай вайны. Яго нібыта прывезлі з сабой манахі Полацкага Спаса-Ефрасіннеўскага манастыра, якія ратаваліся ад “самага праваслаўнейшага” цара Івана Жалівага. Ужо ў XX ст. абраз “Маці Божая Полацкая” трапіў у Рускі музей Санкт-Пецярбурга⁸.

Дзякуючы вядомаму беларускаму даследчыку кніжных скарбаў Міколе Нікалаеву мы маем больш падрабязныя звесткі пра страчаныя полацкія рукапісы. Так, Полацкі летапіс XII ст. увогуле не збырогся да нашых дзён, а Полацкія Евангеллі таксама трапілі ў Расію⁹.

Полацкае Евангелле XII ст., якое належала Траецкаму манастыру г.Полацка, у XIX ст. трапіла ў Маскву. Асноўная частка дасталася гісторыку М.Пагодзіну, а два аркушы праз І.Бяляева трапілі да калекцыянера В.Ундольскага. У 1852 г. Полацкае Евангелле было куплена разам з усім пагодзінскім кніжным зборам Імператарскай Публічнай бібліятэкай і перавезена ў Пецябург. Цяпер яно захоўваецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы Санкт-Пецярбурга (ДПБ. Add. рук. Паг. 12).

Астатнія два аркушы, якімі завалодаў В.Ундольскі, трапілі ў бібліятэку Румянцаўскага музея разам з усім яго бібліятэчным зборам. Гэтая частка Полацкага Евангелля XII ст. захоўваецца ў аддзеле рукапісаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі ў Маскве.

Два полацкія рукапісныя пергаментныя Евангеллі XIV ст., якія належалі манастыру Іаана Прудчечы, як і ілюстраваны рукапіс XII ст. (яго многія даследчыкі адносяць да Полацкіх Евангелляў), захоўваюцца ў Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы ў Маскве.

Багатую бібліятэку кафедральнага Сафійскага сабора г.Полацка разрабавалі ў 1579 г. войскі караля Стафана Баторыя. "...Апрача летапісаў, у ёй было шмат твораў грэчаскіх айцоў царквы, і сярод іх творы Дыянісія Аэрапагіта пра нябесную і царкоўную іерархію, усё на славянскай мове"¹⁰. Сакратар Стафана Баторыя Рэйнгольд Гейдэнштэйн крыху згадвае ў сваіх мемуарах і пра іншыя нарабаваныя каштоўнасці: "У вачах адукаваных людзей амаль не меншую каштоўнасць, чым уся астатняя здабыча, мела знойдзеная там бібліятэка"¹¹. Кнігі Сафійскай бібліятэкі былі вывезены часткова ў Кракаў, у каралеўскую бібліятэку. Другая частка Сафійскай бібліятэкі трапіла ў бібліятэку акадэміі ў Замосці.

Рабункі полацкіх кнігасховішчаў працягваліся і пазней. У час вайны 1654–1667 гг. з Масковіяй з полацкай царквы Параскевы Пятніцы было вывезена ў Растоў, у Барысаглебскі манастыр, Евангелле XVI ст., заказанае полацкім архіепіскапам Нафанаілам¹².

Частка полацкіх рукапісных кніг, якія змяшчалі выдатныя помнікі беларускай тэатральнай культуры — зборнікі інтэрмедый, верагодна, загінула ў Варшаве ў час Другой сусветнай вайны. У Варшаву іх перадаў з Публічнай бібліятэкі Петраграда Расійскі ўрад паводле Рыжскага мірнага дагавора 1921 г.¹³.

Невядома куды і як знік рукапісны полацкі памяннік (датаваны раней XV стагоддзя), які бачыў у 1912 годзе Вацлаў Ластоўскі ў Барысаглебскім манастыры. Памяннік пачынаецца з памінання вялікіх князёў Полацкіх, Менскіх (Глебавічаў), Лагойскіх, Віцебскіх, Друцкіх і інш.¹⁴.

Лампада да абраза “Пакроў”

Рукапісы вучэбных курсаў па фізіцы і логіцы прафесара Полацкай калегіі езуітаў Міхала Карвоўскага (XVII ст.) трапілі ў бібліятэку Віленскага ўніверсітэта, дзе пазней ён быў выкладчыкам¹⁵.

Невядома куды трапілі старажытныя святыні Сафійскай царквы (былога Сафійскага сабора), прыпісанай у канцы XIX ст. да Мікалаеўскага сабора ў Полацку. Святыні гэтыя бачыў у 1877 г. А.Семянтоўскі, які нават надрукаваў іх выявы¹⁶. Гаворка ідзе пра вялікі (адзін аршын вышынёй і паўтара аршына шырынёй) трохабразавы складзень, які быў размешчаны ў ківоце, з выявамі Святога Міколы ў цэнтры, Св. Варвары і Апостала Іакава па баках. Пад абразом Св. Міколы была прымацавана металічная пласціна з гравіраваным кірылічным надпісам аб тым, што абраз належаў у 1606 г. Запалоцкай Казьма-Дзям’янаўскай царкве, а ў 1708 г. быў акаваны срэбрам. Усе абразы былі цалкам пакрыты сярэбранымі абкладамі (акрамя твараў і далоняў).

Акрамя таго, у той жа царкве А.Семянтоўскі звярнуў увагу на добрую старажытную работу сярэбранай лампы з накрыўкай, якая вісела на трох масіўных сярэбраных ланцугах перад абразом “Пакроў”.

На верхнім пасачку лампы быў выразаны старажытным лацінскім шрыфтам (у тры радкі) тэкст. З яго вынікала, што лампа была зроблена ў 1692 г. да абраза “Пакроў” полацкай Сафійскай царквы (у той час уніяцкай). Пачатак і канец надпісу завяршаліся гербам з выявамі лука і стралы, а таксама манаграмамі укладальнікаў: S.S.K.B. У тэксце згадваўся мужчыны дому Радзевічаў, Міхневічаў і “Starchy Klastoru X.Babinski vilozy”, а таксама кошт затрат “srebra Klastornego griwien cztyrnascie”.

У рызніцы той жа царквы захоўваліся старажытныя тканяныя з воўны, а таксама вышываныя золатам і срэбрам на аксаміту творы культывага прызначэння. Сярод іх — тры так званыя ваўняныя “воздухи” з выявамі аднагаловых арлоў з кветкай у дзюбе; скуф’я-мітра (па меркаванню А.Семянтоўскага, належала полацкаму архіепіскапу Антону Сяляве) і старажытны царкоўны дыван. У яго сярэдніку быў вытканы крыж, на сяродкрыжжы якога размяшчаліся выявы жывёл у час Апакаліпсіса і надпіс грэчаскімі літарамі: “На агнца и василіска наступиши и попрешл льва і змія да некогда преткнеши о камень ногу твою”. Гэта тэкст з “Псал. 90. Живый въ помощи Вышняго”¹⁷. Адначасова А.Семянтоўскі бачыў мяккае разб’яное крэсла старажытнай работы, абабітае спецыяльна вытканымі для яго тканінамі. На фасадзе спінкі крэсла былі змешчаны выявы буйных і дробных кветак з лісцем. На тыльным баку спінкі выткана буйная выява двухгаловага арла пад каронай, які трымае скіпетр і дзяржаву, увенчаную мальтыйскім крыжакам, а на яго грудзях размешчана драбнейшая выява абраза “Георгій Пераможца”.

Акрамя таго, невядома дзе цяпер знаходзіцца старажытны цудатворны абраз “Маці Божая” з Полацкага Сафійскага сабора, які ўпершыню згадваўся ў інвентары Сафійскага сабора, складзеным пад наглядам уніяцкага епіскапа Белазора ў 1697 г. Там жа паведамлялася, што абраз гэты падаравала ў 1465 г. польская каралева Гелена (Алена, жонка Вялікага князя ВКЛ Аляксандра, адначасова караля Польшчы, яна ж дачка Маскоўскага князя Івана III), калі ехала праз Полацк у Вільню. Вакол абраза была сярэбраная пазалочаная рама з 18-цю рознакаляровымі камянямі. А на самім абразе былі дзве вызалачаныя па серабру кароны, з іх адна была старажытная¹⁸.

У архіве Полацкай Духовнай кансісторыі А.Сапуноў знайшоў запіс: “Чудотворный Образ Пресвятой Девы, в серебряной, позолоченой ризе,

украшенной крупными драгоценными камнями, — взял комендант Озеров”, які быў камендантам Полацка ў час захопу горада Пятром І. Гэты факт дакументальна пацвердзіўся і ў інвентары 1712 г. — “Чудотворный Образ Пресвятой Девы, находившийся в Кафедральной церкви Полоцкой, увезен комендантом Озеровым в Смоленск”¹⁹.

Тканы з воўны “воздух” з Сафійскай царквы

Знік і цудатворны абраз “Маці Божая Іверская” (дакладная дата і месца стварэння не вызначаны), які знаходзіўся ў саборы Полацкага Багаяўленскага манастыра. Першая інфармацыя пра яго згадвалася ў “Выписъ[у] из градских актовых книг Полоцкого воеводства”, з якога А.Сапуноў даведаўся, што гэты абраз выратавалі ў 1683 г. ад пажару ў саборы. Там жа паведамлялася, што абраз быў старажытны і напісаны на дошцы, меў сярэбрана-вызалачаныя шаты і карону ў Божай Маці. Асобна падкрэслівалася, што карона над галавой дзіцяці была чаканена з чырвонага золата і важыла “50 золотн.”. Абедзве шаты і кароны да таго ж былі яшчэ ўпрыгожаны каштоўнымі камянямі. Вышыня абраза 2 аршыны 1 вяршок, а шырыня 2 аршыны.

Вакол абраза “Маці Божая Іверская” яшчэ былі размешчаны асобныя кампазіцыі (клеймы?) з святочнымі сюжэтамі і таксама ў сярэбра-

ных абкладах. Гэта вельмі рэдкі іканапісны ізвод. Вага ўсяго серабра на гэтым абразе (значылася па вопісу) 28 фунтаў і 28 “золотн”²⁰.

Як вядома, пры Полацкай калегіі езуітаў (навучальнай установы, што дзейнічала з 1581 да 1812 г.) у 1780 г. быў створаны музей, які папаўняўся рэдкімі творамі заходнееўрапейскага мастацтва, што звозілі

Частка старажытнага полацкага дывана

сюды многія езуіты свету, таму што Полацк 47 гадоў, пачынаючы з 1773 г., быў іх цэнтрам²¹. Музей быў закрыты па загаду Міністэрства асветы Расіі ў 1830 г., а ўсе яго каштоўнасці ў 1831 г. трапілі пераважна ў расійскія музеі, бібліятэкі і архівы. У Санкт-Пецярбург перадалі мастацкія творы з бурштыну, чатыры пальмавыя лісты з тэкстамі малабарскага пісьма, больш як чатыры тысячы гіпсавых адбіткаў розных медалёў, чарапахавую канторку, 256 пудоў кніг. Вывезеныя ў той час з музея сонечны гадзіннік вельмі рэдкай работы і прыгажосці, дзве скрыні з карцінамі і страдаўнімі абразамі знаходзяцца ў былым Музеі гісторыі рэлігіі і атэізму (Санкт-Пецярбург). У Акадэмію мастацтваў Санкт-Пецярбурга паступілі чатыры старажытныя мазаічныя карціны (адна з выявай папугая на галінцы, другая — “Вывяржэнне Везувія”) і два краявіды, дзве копіі твораў пэндзля мастака XVIII ст. Нядзвецкага (адна — “Прасвятая Багародзіца”, другая — “Марыя Магдаліна”) і арыгіналь-

ная карціна фламандскай школы²². Частка музейных экспанатаў паступіла ў Маскоўскі ўніверсітэт, рэшту экспанатаў перадалі ў Вільню і Віцебск, а частка бібліятэкі засталася ў Полацку²³. Яшчэ ў канцы XVIII ст. з гэтага музея вывезлі ў Рыгу 300 пудоў рукапісных кніг і столькі ж — у Каралевец²⁴.

Крэсла, якое бачыў А.Семянтоўскі

Афіцыйных звестак пра вываз архіва Полацкай езуіцкай калегіі няма, але частка яго выпадкова была знойдзена ў Сімбірску, а частка — у аддзеле рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук Літоўскай Рэспублікі²⁵.

Невялікая частка алтарных абразоў з езуіцкага касцёла трапіла ў Польшчу²⁶.

У 1915 г. са Спаса-Ефрасіннеўскага манастыра былі эвакуіраваны ў г. Растоў Яраслаўскай губерні “самыя дарагія іконы, ковчег с дрэвымі крестікамі і т.д.”²⁷.

Ужо ў наш час археолагі М.Каргер і П.Рапапорт вывезлі ў Расію рэшткі фрэскавага жывапісу царквы-пахавальні з Ефрасіннеўскага манастыра г. Полацка і перадалі іх у Ноўгарадскі музей старажытнай архітэктуры. Для нас гэтыя фрагменты ўяўляюць вялікую каштоўнасць, таму што амаль усе сярэднявечныя фрэскі Беларусі, у тым ліку з многіх

полацкіх цэркваў, знішчаны разам з храмамі, акрамя фрэсак Спаса-Ефрасіннеўскай царквы XII ст.

У філіял Іванаўскага краязнаўчага музея ў г. Кінешма (Расія) невядома пры якіх абставінах трапіла скульптура “Гжэгаж” XV–XVI стст. з былога касцёла полацкага бернардынскага кляштара, пабудаванага ў 1498 г., калі ваяводам быў Альбрэхт Гаштольд²⁸.

¹ БелСЭ. Мн., 1975. Т. 8. С. 486.

² О начале Полоцкой Епархии: Коммюнике научного colloquiuma Белорусской Православной церкви Московского Патриархата // Вестник Белорусского Экзархата. 1992. № 1. С. 11–14.

³ БелСЭ. Т. 8. С. 485.

⁴ Нікалаеў М. Палата кнігапісная. Мн., 1993. С. 25.

⁵ Орлов В. Тайны полоцкой истории. Мн., 1995. С. 90.

⁶ Сапунов А.П. Древние иконы Божией Матери в Полоцкой епархии. Витебск, 1888. С. 10; Вестник Белорусского Экзархата. 1990. № 5. С. 21.

⁷ Шалина Т.И. Чудотворная Полоцкая икона Божией Матери “Одигитрия”, известная как “Эфесская”, “Корсунская” и “Торопецкая” // Вестник Белорусского Экзархата. 1992. № 2. С. 25.

⁸ Тамсама. С. 31.

⁹ Нікалаеў В. Палата кнігапісная. С. 23, 25; ЭЛІМБел. Мн., 1987. Т. 4. С. 337.

¹⁰ Нікалаеў М. Палата кнігапісная. С. 62.

¹¹ Тамсама.

¹² Тамсама.

¹³ Тамсама. С. 63.

¹⁴ Тамсама. С. 76.

¹⁵ Тамсама. С. 108.

¹⁶ Сементовский А. Белорусские древности. СПб, 1890. Вып. 1. С. 130–135.

¹⁷ Тамсама. С. 7.

¹⁸ Сапунов А.П. Древние иконы Божией Матери в Полоцкой Епархии. Витебск, 1888. С. 14–15.

¹⁹ Тамсама.

²⁰ Тамсама. С. 8.

²¹ Вяртанне–2 (Зборнік артыкулаў і дакументаў). Мн., 1994. С. 5–8.

²² Хадыка А.Ю. “Дело о передаче в дар императором 7 картин, находящихся в Полоцком иезуитском музее” // Вяртанне–1. Мн., 1992. С. 190.

²³ Каханюўскі Г.А. Археалогія і гістарычнае краязнаўства на Беларусі ў XVI–XIX стст. Мн., 1984. С. 79.

²⁴ Каханюўскі Г.А. Прадвесне навукі. Мн., 1990. С. 104, 105.

²⁵ Вяртанне—2. С. 7.

²⁶ Kałamajska-Saed M. Losy wyposażenia Kościoła jezuitów w Połocku // Rocznik historii sztuki. Warszawa, 1988. T. XVII. S. 131.

²⁷ Орлов В. Тайны полоцкой истории. С. 84–85.

²⁸ Мар’яноў В. “Гжэгаж” // Мастацтва. 1986. № 1. С. 30–32.

Ларыса ГРЫШЧАНКА, Людміла НАЛІВАЙКА (Мінск)

Беларускі плакат 20-х гадоў у замежных архівах

Гады грамадзянскай вайны і іншаземнай ваеннай інтэрвенцыі высветлілі праблемы далейшага развіцця выяўленчага мастацтва Беларусі. Упершыню абмяркоўваліся пытанні і магчымасці аховы помнікаў нацыянальнага мастацтва, культуры, гісторыі, ствараліся шматлікія таварыствы, групы, творчыя аб’яднанні для кіравання мастацкімі працэсамі. Выяўленчае мастацтва выходзіла на новую ступень развіцця, набываючы статус палітычнага барацьбіта, звязанага з рэвалюцыйнымі ідэямі перабудовы, нацыянальнага адраджэння, лозунгамі аб волі, незалежнасці, зямлі. Прэса тых часоў паслядоўна абвешчала аб руху рэвалюцыйных ідэй на захад: Беларусь становілася сапраўдным плацдармам барацьбы.

Знамянальны час настаў тады для плаката. Гэта баявая, наступальная творчасць узяла на сябе задачы агітаваць, прапагандаваць, інфармаваць.

Плакаты, якія распаўсюджваліся ў 20-я гады ў Беларусі, можна падзяліць на дзве групы. Шмат агітпрасветнай літаратуры прыходзіла з расійскіх цэнтраў. Іх дастаўлялі агітцягнікі з Масквы, Петраграда, а таксама з Кіева. Тэма твораў — падтрымка беларускага народа ў яго барацьбе з акупантамі. У 1918 г. у Мінску былі выдадзены плакаты “В шпонах орла бялэго” (на польскай мове) і “Вось як живеца пры панаванні польскай шляхты” (на яўрэйскай мове). У 1920 г. у Кіеве выйшаў плакат “У цісках белага арла пакутуе пралетарыят Польшчы, Беларусі і Украіны”. У Смаленску быў надрукаваны агітзаклік да вучняў, дзе ставілася пытанне аховы помнікаў беларускай гісторыі і культуры. Ідэя нацыянальнай самасвядомасці, аднак, глухлі ў моры бальшавіцкай прапаганды.

Беларускі плакат увогуле і асабліва тых часоў з’яўляецца слаба даследаванай старонкай беларускага мастацтва, нягледзячы на тое,

што намі праведена вялікая даследчая праца па пошуках яго ў архівах музеяў і ў такіх кнігасховішчах, як Руская дзяржаўнай бібліятэка (Масква), Нацыянальная публічная бібліятэка імя М.Я.Салтыкова-Шчадрына (Санкт-Пецярбург). Перагледжаны фонды былых музеяў У.Леніна, Рэвалюцыі ў Маскве, Вільнюсе, архівы і музеі Мінска, Віцебска, Гомеля і інш.

Станаўленню агітацыйна-масавай прапаганды як новага віда савецкага выяўленчага мастацтва садзейнічалі Чырвоная Армія і яе структуры пры Палітадзеле Заходняга фронту, які знаходзіўся ў Смаленску. У інструкцыях Палітадзела ўказвалася, што “Агіт-пункты — гэта прапаганда мастацкімі формамі і вобразамі ідэй сацыялістычнага будаўніцтва і папулярызацыя пралетарскага выяўленчага мастацтва”. Такія пункты размяшчаліся на вакзалах, у чырвонаармейскіх клубах. “Звезда” пісала: “Пры ўездзе ў любы горад Мінскай губерні, у любое мястэчка вы бачыце свежарасклееныя плакаты, друкаваныя там, дзе ёсць друкарні, рукапісныя — дзе іх няма”. Заказы мелі адзіны клопат: працаваць “больш спрошчаным” метадам, не ў складанай “буржуазнай” манеры. Сапраўды, разглядаючы карту тых часоў, можна ўбачыць, што школы “новага рэвалюцыйнага ўзору”, майстэрні РОСТА па друкаванні агітлітаратуры складалі сапраўдны “чырвоны калідор”, так бы мовіць, новую агітацыйную прастору. Актывізацыя агітработы прыходзілася на 1919–1922 гг., калі ўсходняя частка Беларусі была далучана да Расіі. Менавіта палітычная сітуацыя спрыяла адкрыццю майстэрняў і школ па падрыхтоўцы маладых агітатараў у Гомельскай мастацкай школе імя М.Врубеля, Віцебскай школе рэвалюцыйнага ўзору, Смаленскіх пралеткультульскіх майстэрнях, дзе вяліся эксперыменты па стварэнню новага “індустрыяльнага” мастацтва. Удзельнікамі гэтай мастацка-адукацыйнай працы з’яўляліся М.Шагал, К.Малевіч, С.Юдовін, В.Ермалаева, Л.Лісіцкі, У.Стрэмінскі, К.Кобра, А.Быхоўскі, А.Гефтэр, Г.Змудзінскі, Б.Ульпі, Г.Зархін, Я.Фрындлендэр, А.Ахола-Вало, Я.Целішэўскі, П.Гуткоўскі, Я.Драздовіч, Ф.Іванчук і шэраг іншых твораў, якія прынялі ўдзел у стварэнні новых формаў і жанраў выяўленчага мастацтва Беларусі. Беларускі перыяд творчасці заняў у іх біяграфія належнае месца.

Сувязь мастак–школа–майстэрня–плакат стварала моцныя мастацка-адукацыйныя асяродкі ў Беларусі. Амаль да 1922–1923 гг. школы трымаліся пад патранатам “цэнтры” — Наркамасветы, кіраўніцтва РОСТА, Пралеткульты, Наркамасветы, прафадукцыі і інш.

“Рэвалюцыйнасць” мастакоў знаходзіла адлюстраванне ў пошуках новых сродкаў: ад шматфігурных кампазіцыйных сюжэтаў да сімвалічных геаметрычных формаў. Усё выяўлялася на аркушах паперы з прымяненнем двух-трох фарбаў, або нават адной. Выразаліся клішэ з лінарыту, фанеры, рабіліся малюнкi на шкле (эстамп), ішлі шматлікія эксперыменты з рознымі матэрыяламі. На адваротных баках плакатаў або прама каля ніжняга левага ці правага боку ставіліся штампы “ГомельРОСТА”, “СмаленскРОСТА”, “УНОВІС. Віцебск”, “Палітадзел 16 арміі” і інш.

Новае рэвалюцыйнае мысленне даволі паспяхова праходзіла выпрабаванне: шмат мастакоў-агітатараў станавіліся знакамітымі ў Маскве, Ленінградзе, у Польшчы, Фінляндыі, Францыі. Такім чынам, беларускі плакат 20-х гадоў з’яўляецца вельмі важнай гістарычнай, мастацкай і палітычнай з’явай, якая вызначыла многія лёсы і біяграфіі. Прыкладам з’яўляюцца лёсы беларуса Я.Драздовіча, рускага мастака К.Елісеева (часопіс “Крокодил”), яўрэя А.Быхоўскага, фіна А.Ахола-Вало, паляка У.Стрэмінскага і інш. Агітплакат перыяду грамадзянскай вайны і іншаземнай інтэрвенцыі — інтэрнацыянальны пласт культуры, які патрабуе глыбокага даследавання. Таму мы ставім пытанне аб вяртанні гэтай часткі беларускай спадчыны на радзіму.

У “Дадатку” падаем спіс плакатаў, якія былі выдадзены ў Беларусі і знаходзяцца ў архівах Масквы, Санкт-Пецярбурга, Вільнюса, а таксама плакатаў, выдадзеных за яе межамі, але беларускіх па тэсту, тэматыцы ці мастаку.

Гомель

1. “Красный набат”. Дзяржвыд Гомельскага аддз. 1919. Мастак А.Быхоўскі.
2. “Первое Мая. За героями труда — к светлому будущему” Гомельск. аддз. 1920. Мастак А.Быхоўскі.
3. “1917–1920”. ГомельРОСТА. 1920. Мастак А.Гефтэр.
4. “Помогите раненому красноармейцу!” Дзяржвыд. Гомельск. аддз. 1920. Мастак А.Быхоўскі.
5. “Крестьяне! сдавайте излишки”. ГомельРОСТА, 1920. Мастак Я.Целішэўскі.
6. “Труд — отец всякого богатства, земля — его мать”. Дзяржвыд. Гомельск. аддз. 1921. Мастак А.Быхоўскі.
7. “Невеждой не должен быть никто”. Дзяржвыд. Гомельск. аддз. 1921. Мастак А.Быхоўскі.

8. “Принуждение и позор бездельнику-лодырю. Крестьянин! До войны ты в своем Могилёвском уезде...” Гомгубпалітасвета, студыя імя М.Врубеля, 1921. Мастак А.Быхоўскі.
9. “Помощь и премия старательному сеятелю... Крестьянин! До войны ты в своем Горецком уезде...” Гомгубпалітасвета, студыя імя М.Врубеля, 1921. Мастак А.Быхоўскі.
10. “Помощь и премия старательному сеятелю... Крестьянин! До войны ты в своем Климовичском уезде...” Гомгубпалітасвета, студыя імя М.Врубеля, 1921. Мастак А.Быхоўскі.
11. “Помощь и премия... Крестьянин! До войны ты в своем Стародубском уезде...” Гомгубпалітасвета, студыя імя М.Врубеля, 1921. Мастак А.Быхоўскі.
12. “Помощь и премия... Крестьянин! До войны ты в своем Суражском уезде...” Гомгубпалітасвета, студыя імя М.Врубеля, 1921. Мастак А.Быхоўскі.
13. “Помощь и премия... Крестьянин! До войны ты в своем Чериковском уезде...” Гомгубпалітасвета, студыя імя М.Врубеля, 1921. Мастак А.Быхоўскі.
14. “Крестьяне! Укрепляйте и поддерживайте свои сельские комитеты. Они созданы для того, чтобы поднять и улучшить крестьянское хозяйство вашими усилиями и вашей собственной волей!” Гомпалітасвета, 1921.
15. “Помощь и премия старательному сеятелю. Принуждение и позор бездельнику-лодырю”. Гомпалітасвета, 1921.
16. “Крестьяне! Выполняйте хлебную разверстку. В братском союзе крестьян и рабочих — победа рабоче-крестьянской России...” [тэкст Прахожага]. Дзяржвыд. Гомельск. аддз., 1920.
17. “Да здравствует власть Советов! Смерть Врангелю!” 1920.
18. “Против холода в атаку”. 1920.
19. “Дезертир — враг [вершы Прахожага]. 1920. Мастак А.Быхоўскі.
20. “Красная Армия — защитник”. 1920. Мастак А.Быхоўскі.
21. “К оружию!”
22. “Мы подняли гордо и смело знамя борьбы за рабочее дело”.
23. “Трудовое крестьянство! Сельсовет твоя лучшая опора”
24. “Нет дров, нехватка всюду, дров нарежу — все добуду”. 1921.
25. “Голосуйте за коммунистов!” Мастак Я.Т.
26. “Сравнительная таблица земель Польши и других, которых Польша хочет поработить (Белоруссия, Украина. Литва)”.

27. “Долой безграмотность!” Мастак А.Б.
28. “1917–1920”. Мастак А.Гефтэр.

Мінск

1. “W szponach orła białego...” (на польскай мове). 1918.
2. “Вось як живеца пры панаванні польскай шляхты” (на яўрэйскай мове). 1919.
3. “На помощь рабоче-крестьянской молодежи России под знаменем юношеского интернационала спешат отряды рабочей молодежи Запада и Востока”. Юнацкі аддзел, Дзяржвыд. Беларусі, 1921. Мастак Г.Зархін.
4. “Первое мая у нас — 1 мая за границей”. Дзяржвыд, 1921. Мастак Б.Ульпі.
5. “Пошлете в Совет меньшевиков — придет буржуй. Пошлете коммунистов — власть останется в руках рабочих и крестьян”. Дзяржвыд БССР, 1921. Мастак Г.Змудзінскі.
6. “Рабочий! Еще несколько твоих мощных ударов окончательно выбросят капиталистов, а пролетариату дадут все необходимое”. Дзяржвыд, 1921. Мастак П.Гуткоўскі.
7. “Вернись, дезертир!” БелРОСТА, 1921. Мастак Б.Ульпі.
8. “Иди на курсы красных командиров”. Дзяржвыд, 1920. Мастак П.Гуткоўскі.
9. “В братском единении труда крестьян и рабочих — залог производительности страны”. Дзяржвыд, 1921. Мастак П.Гуткоўскі.
10. “Крестьянин кормит рабочего. Рабочий знает это и в долгу перед крестьянином не останется”. Дзяржвыд, 1921. Мастак П.Гуткоўскі.
11. “Крестьянин, продналог внеси скорей, чтобы излишками пользоваться вольней!” Дзяржвыд, 1921. Мастак М.І.
12. “Разруха производства — торжество врага”. Дзяржвыд, 1921. Мастак П.Гуткоўскі.
13. “Смерть бандитам! Ах вы, мерзавцы, мы строим, а вы...” Дзяржвыд, 1921. Мастак А.Станюта.
14. “Выметим этот сор (бандитизм) из нашей белорусской хаты...” Дзяржвыд, 1921. Мастак Г.Змудзінскі.
15. “Сонца навукі праз хмары цёмныя прагляне над нашай нівай. Будуць жыць дзеці патомныя доляй шчаслівай”. Дзяржвыд, 1921. Мастак Я.Драздовіч, літограф Віннік.

16. “Много сроков — много налогов...” Дзяржвуд, 1922–23. Мастак П.Гуткоўскі.
17. “1901–1902 гг.”[прызыў у Чырвоную Армію]. Дзяржвуд, 1921.
18. “Схема Совета Профессиональных Союзов Белоруссии”. Дзяржвуд, 1921. Мастак В.Кармышын.
19. “Что такое единый натуральный налог. Крестьянин! Внеси свою долю единого продналога, укрепляй Советскую власть и тем самым ты...”. Галоўпалітасвета, 1921.
20. “Прамысловасць Беларусі”. Дзяржвуд, 1925.
21. “Рабочий и крестьянин — братья”. Дзяржвуд, 1922.
22. “Чытайце, выпісвайце выданні ЦК ЛКСМБ!” Галоўлітбел, 1930. Мастак В.Дваракоўскі.
23. “Подписывайтесь на издания Белгосиздата”. Дзяржвуд, 1930. Мастак В.Дваракоўскі.
24. “Правда против силы, боем против зла”. Дзяржвуд, 1920.
25. “До борьбы с хищениями и взяточничеством”. Дзяржвуд, 1930.
26. “Результаты борьбы с хищениями и взяточничеством”. Дзяржвуд, 1930.
27. “Оздоровление масс — верный путь к красивой жизни”. Дзяржвуд, 1930.
28. “Что должен каждый знать и исполнять во время эпидемии”. Галоўпалітпрасвет, 1930.
29. “Что каждый должен знать о холере и дизентерии”. Дзяржвуд, 1930.
30. “Лесозаготовки”. Мн., 1930. Мастак А.Валід.
31. “Читает вся губерния”. 1925.
32. “Новая белорусская деревня”. 1924.
33. “Вносите налоги!”
34. “Вораг не спіць”. 1923.
35. “Ты должен быть членом ОДВФ”. 1925.
36. “Нет дров...” 1921.
37. “Крестьяне! Спешите подписаться на госзаем”. 1924.
38. “Долой Безграмотность!”
39. “Красноармейцы! Рабочие куют штыки...”
40. “Песня про красноармейца”. 1917–1920.
41. “Красная Армия выметет этот сор из трудовой белорусской хаты. 1921. Мастак Г.Змудзінскі.

Віцебск

1. “Бандиты ведут за собой призрак старого строя. Все на борьбу с бандитизмом!” Дзяржвуд, 1921. Мастак С.Юдовін.
2. “Неделя фронта и транспорта”. Віцеб. аддз. РОСТА, 1920. Мастак Фрындлендэр.
3. “Товарищи рабочие и крестьяне! Идите на курсы красных командиров”. Дзяржвуд, Віцеб. аддз., 1921.
4. “Все на помощь голодающим Поволжья!” Дзяржвуд, Віцеб. аддз. 1921.
5. “Увеличением производства мы облегчим страдания наших голодных братьев”. Дзяржвуд, Віцеб. аддз., 1921.
6. “Чем раньше поднят пар, тем выше урожай”. Віцеб. аддз., 1921.
7. “Клином красным бей белых!” Віцеб. УНОВИС, 1920. Смаленск. Мастак Л.Лісіцкі.
8. “Последняя речь тов. Ленина”. Віцеб. аддз., 1919.
9. “Письмо Ленина к рабочим и крестьянам по поводу победы над Колчаком. Враг еще не сломлен. Надо добить Колчака. Товарищи, красные войска освободили от Колчака весь Урал и начали освобождение Сибири... Н.Ленин”. Віцеб. аддз. РОСТА, 1919.
10. “Крестьяне! Спешите сдавать продналог” Віцеб. аддз. Дзяржвуд, 1921.
11. “Против холода в атаку. В батальоны стройтесь дружно...” 1920. Мастак А.Ахола-Вало.
12. “Скот — наше богатство”. Тэкст В.Ермалаева.
13. “Твои братья за Волгой умирают от голода!” 1921.
14. “Неделя помощи голодающим!” 1921.
15. “Все на помощь голодающим!”

Магілёў

1. “Ты помог голодающим детям Поволжья? Спеши же!” Дзяржвуд, Магілёўск. аддз., 1921. Мастак Ф.Іванчук.
2. “Красное знамя Октября разжигает огонь мировой революции”. Магілёўск. выдавецтва ПО АРМ-16, 1920. Мастак Ф.Іванчук.
3. “Разруха-смерть рабоче-крестьянской России. Борись с разрухой!” ПО АРМ-16, 1920.

Смаленск

1. “Красная Армия героически сражается на фронте. Красный тыл должен удвоить выработку. Крестьянин, ты должен сдать продуктов вдвое больше, чем разверсткою. Железнодорожник, ты должен усилить ремонт паровозов и вагонов. А вы — остальные граждане, шлите подарки бойцам на фронт”. Смоленск РОСТА, 1920. Аўтары — настаўнікі і вучні Віцебскіх вытворча-мастацкіх майстэрняў.
2. “Борисов и Киев. Город Борисов, освобожденный красноармейскими войсками 23 мая, 5-тидневным ураганным орудийным огнем англо-французских батарей, выжжен панами до тла. Пожар и бомбардировка. Взрыв Киева. Беженцы из Борисова. В освобожденном Киеве красноармейцы помогают пострадавшим от Киевских взрывов и т.д.”. Адзел РОСТА пры Палітадзеле. Рэв. Зах. фронта, 1920.

Масква–Ленінград

1. “Поп, цар і кулак”. 1919.
2. “Піянеры, рыхтуйцеся стаць будаўнікамі сацыялізму”. ОГІЗ – ИЗОГИЗ, 1932. Мастак В. Дваракоўскі.
3. “Трактора в колхозе”. 1935. Мастак М. Філіповіч.

Ташкент

1. “Узбекистан учится”. 1936. Мастак М. Філіповіч.

Вільнюс

1. “Дзень Чырвонай Арміі” [на польскай, яўрэйскай, беларускай, літоўскай мовах]. 1920.
2. “Праздник свободы” [на тых жа чатырох мовах]. 1919.

Сяргей ГВАЗДЗЁЎ (Мінск)

**Неабходна “рэстытуцыя” мастацкага кантэксту
Заходняй Беларусі, спадчыны Віленскай школы**

Вельмі важнай нам падаецца “рэстытуцыя” згубленага культурнага кантэксту мастацтва 20–30 гадоў, вяртанне імёнаў “малых і маленькіх патрыётаў, чыімі намаганнямі, працай і барацьбой складаецца вялікая культура народу” (Я. Брыль). Разглядаючы ланцужок маральных аспек-

таў — “каму належала, належыць” тая ці іншая рэч, ведучы спрэчкі, “хто вінаваты і што рабіць”, мы, у першую чаргу, абавязаны вярнуць сабе тую частку духоўнай спадчыны, ад якой добраахвотна або “пад уплывам абставін” адцураліся. Каштоўнасць гэтага матэрыялу ў тым, што ўзнаўленне творчых і чалавечых лёсаў, пошук і гісторыка-мастацкі аналіз твораў мастакоў Заходняй Беларусі мае не толькі дапаможны характар для даследаванняў. Такія новыя веды абяцаюць карэнным чынам паўплываць на фундаментальна сцверджаныя паняцці, такія, як Беларуская мастацкая школа 20–30-х гадоў.

Пытанне наяўнасці своеадметнай школы як аднаго з фактараў спеласці нацыі турбавала даследчыкаў яшчэ ў дваццатыя гады, у час стаўлення гэтай школы. У працы “Наша сучаснае мастацтва і беларускі стыль” наш першы крытык і гісторык мастацтва М.Шчакацін скіроўваў творчы працэс у рэчышча “сацыяльнай напоўненасці, нацыянальнай самабытнасці ды паслядоўнай рэалістычнасці.” Ён жа вылучыў наступныя накірункі, якія вызначыліся ў мастацтве Савецкай Беларусі: акадэмічна-натуралістычны (класічны рэалізм), дэкаратыўнае стылізаванне і стылізаваная ўмоўнасць. Пазней, у трыццатыя гады, ідэалагізаваная і фармальна спрошчаная сукупнасць гэтых творчых накірункаў была класіфікавана як Беларуская мастацкая школа 20–30-х гадоў. Але гэтае вызначэнне ні ў якім выпадку нельга атаясамліваць з больш шырокім і ёмістым паняццем нацыянальнай мастацкай школы, якая лакалізуецца ў межах трывалага пражывання этнасу, а не дзяржаўных межаў, не толькі з-за семантычнай спрэчнасці паняцця, але з-за недаўліку факталагічнага матэрыялу. Справа ў тым, што выяўленчае мастацтва Заходняй Беларусі (з насельніцтвам 4,6 мільёна чалавек — фактычна палова Беларусі) па шэрагу прычынаў, у большасці ідэалагічнага характару, было рэпрэзентавана творчасцю некалькіх паасобна ацалелых індывідуальнасцей, у першую чаргу тых мастакоў, якія займалі актыўную сацыяльную пазіцыю (Я. Драздовіч, П. Сергіевіч, М. Сеўрук, Я. Горыд), бо, у адрозненне ад Савецкай Беларусі, “тут, за два дзесяцігоддзі развіцця ў складаных умовах выяўленчае мастацтва не змагло акрэсліцца ў аднародную важкую плынь”¹. Такая катэгарычная фармулёўка гучыць, як прысуд, і робіць далейшы пошук бессэнсоўным. Але мы прааналізавалі творчасць вылучаных мастакоў, што дало нам мажлівасць супаставіць і параўнаць іх з творцамі Савецкай Беларусі.

Гадаванцы Віленскага ўніверсітэта (П.Сергіевіч, М.Сеўрук, Зм.Крачкоўскі) амаль у роўнай ступені выкарыстоўвалі прынцып та-

нальнай гарманізацыі колеру. Заходнебеларускі жывапіс адыходзіў ад “натуральнага” колеру, які быў уласцівы больш познім рускім перасоўнікам і іх вучням, што закладалі падмурак сацрэалістычнага мастацтва ў БССР.

Сюжэтным пабудовам мастакоў Заходняй Беларусі ўласціва больш мяккая манера падачы натуры і кампазіцыі ўвогуле. Народныя і старажытнабеларускія арнаменты яны ўспрымалі і адлюстроўвалі ў натуральным жыццёвым кантэксце, тады як усходнебеларускія школы (у час беларусізацыі) выкарыстоўвалі іх у якасці сродку дэкаратыўнага выяўлення; у пазнейшыя часы гэта інкрымінавалася як праява непрыхаванай нацдэмаўшчыны.

Мастакі віленскай школы рэдка звярталіся да жанру разгорнутай сюжэтна-тэматычнай карціны. У выпадках, калі разгортвалася такое маляўнічае апавяданне, гаворка, як след, мела камерна-побытавае гучанне. Уяўна этнічныя ноты гучалі хіба ў гісторыка-рамантычных (алегарычных) творах на тэмы з беларускай гісторыі ці фальклору.

Заходнебеларускае мастацтва было непадуладным пануючай дзяржаўнай ідэалогіі. Творцы Заходняй Беларусі, у першую чаргу, былі носьбітамі нацыянальнай ідэі, якія скіроўвалі сваю творчасць на свядомае эстэтычнае развіццё народа. Да прыкладу, народжаныя на ўскраінах Расійскай імперыі Альфонс Амельчанка (з Омска), Кацярына Пяццока (з Томска), нашчадкі паўстанцаў 1863 г. пасля атрымання дазволу на рэпатрыяцыю вярнуліся на Віленшчыну, каб тут ва ўмовах уціску беларушчыны зноў стацца беларусамі. Мадэлі паводзін, тыпалогія ўчынку ды ўстойлівыя прыкметы творчасці, уласцівыя выхаванцам віленскай і, у больш шырокім кантэксце, заходнебеларускай плыні, яскрава сведчаць пра яе своеасаблівую адметнасць. Тым больш, што ўсё гэта можна падмацаваць прыкладамі творчасці мастакоў, ад якіх у Беларусі засталіся (у мастацтвазнаўстве) толькі імёны на слыху. У першую чаргу, хочацца назваць імёны Рамана Семашкевіча, расстралянага ў Маскве ў 1937 г., зніклых у часы рэпрэсій з Віцебска віленскіх мастакоў Васіля Сідаровіча, Міколу Васілеўскага, Эдварда Кучынскага, забітага партызанамі ў 1941 г. Аляксандра Валенцкевіча. Тут жа і графікі Кузьма Чурыла і Сяргей Муха, якія ў 1940 г., пасля вызвалення Заходняй Беларусі, запісаліся з беларусаў у палякі і выехалі ў Польшчу пад нямецкую акупацыю. Дарэчы, графічнае мастацтва Віленскага краю міжваеннага часу, дзякуючы даследаванням Ірэны Якімовіч і Яна Катлоўскага, — добра асвоены жанр тагачаснага мастацтва Польскай дзяр-

жавы. У выніку гэтага некаторая частка графічных твораў заходнебеларускіх мастакоў атрымала сталую, зусім не беларускую прапіску ў польскай мастацтвазнаўчай літаратуры. Як ні дзіўна, з маральнага пункту гледжання гэта добра, бо ў беларускіх даследчыкаў з’явілася некалькі новых імёнаў, да якіх можна апеяваць у гістарычных і тэарэтычных працах.

Суседняя Польшча ўяўляецца нам невычэрпнай крыніцай інфармацыі. Гэта не выпадкова. Старэйшы беларускі мастак, адзін з заснавальнікаў і першых выкладчыкаў кафедры графікі Сямён Герус згадвае: “Калі я быў на пачатку 70-х гадоў у гасцях у знаёмых, якія паехалі з Вільні ў Гданьск, зусім выпадкова пазнаёміўся з надзвычай цікавым мастаком Альфонсам Ласоўскім. Яго ўмоўна-метафарычныя скульптурныя кампазіцыі ўпрыгожвалі гарадскі парк. Са мной ён размаўляў на добрай беларускай мове. Распавядаў пра сваё навучанне ва ўніверсітэце ім. Стафана Баторыя, згадаў віленскіх беларусаў-мастакоў ды родныя мясціны на Лідчыне. Відаць, у час вайны ён браў удзел у нейкіх падзеях, за якія пасля вайны, пры савецкай уладзе, яму магла пагражаць кара, і ён мусіў пераехаць у Польшчу. Але гэта толькі маё меркаванне, бо пра ваенныя часы ён гаварыў вельмі агульна і неахвотна. Тады ж сямідзесяцігадовы мастак у час нашай гаворкі ў майстэрні, на самай цэнтральнай вуліцы Гданьска, папрасіў выслаць яму запрашэнне, каб напрыканцы жыцця развітацца з роднай Лідчынай. У Мінску, у КДБ, мне сказалі, што запрашэнне пасылаць не трэба, бо мы мала знаёмыя, а па-другое, невядома, чым ён займаўся ў час вайны. Маўляў, хай звяртаецца ў Савецкае консульства ў Гданьску. На гэтым нашыя зносіны перапыніліся”². Апрача А.Ласоўскага, С.Герус згадаў мастака Афанасьева, які пасля акадэміі выкладаў у Навагрудскай настаўніцкай семінарыі, але яшчэ да аб’яднання Беларусі ў 1939 г. выехаў у Цэнтральную Польшчу, а потым — у Парыж, ды мастака Івана Сварога, які навучаўся ў Навагрудку. Праўда, пра пасляваенны лёс яго Сямён Герус нічога не ведае.

Гэтыя канкрэтныя асобы таксама мелі самае непасрэднае дачыненне да беларускага мастацтва, але згадваюцца яны ўпершыню за паўвекавы прамежак часу. Апрача таго, у запісах на дыктафоннай стужцы ўспамінаў С.Геруса ёсць згадка пра тое, як у навагрудскую ваколіцу што-лета прыязджалі на практыку студэнты з мастацкіх устаноў Кракава, Варшавы, Вільні. Асобныя з іх размаўлялі па-беларуску. Высветліць імёны гэтых мастакоў — “непалякаў” па перакананнях і светапогляду — справа беларусаў. Можна гэта зрабіць, працуючы ў архівах і музейных уста-

новах Польшчы. Але зразумела, што гэта немажліва на ўзроўні “грамадскай ініцыятывы”. Таксама маем упэўненасць, што ўзоры заходнебеларускага мастацтва як “неатрыбутаваныя рэчы” захоўваюцца ў асобных раённых музеях, у прыватных калекцыях. “Творчасць” гэтых мастакоў, не зважаючы ні на якія вонкавыя акалічнасці, была надзвычай плённай. Слоні́мскі мастак А. Карні́цкі, з чыёй спадчыны вядома цяпер адзінаццаць твораў, у 1943 г. па ўспамінах старога беларускага культурніка з Вільні А.С. Ані́шчыка³, прадаў нямецкаму афіцэру каля 200 прац.

Мажліва, ёсць магчымасць хоць часткова адшукаць спадчыну мастака-педагога са Смаргоншчыны Паўла Южыка (4.3.1874 – 16.3.1944), які атрымаў мастацкую адукацыю ў час Першай сусветнай вайны ў Пензенскіх вольных майстэрнях у М.Ф.Пятрова⁴. Больш складаныя справы са спадчынай мастака Рамушкевіча. Пасля заканчэння Кракаўскай акадэміі мастацтваў ён служыў у польскім войску, з якога трапіў у нямецкі палон. У лагеры немцы заўважылі, што ён малое вельмі ўдалыя партрэцікі, уведалі, што ён мастак-прафесіянал і неўзабаве адпусцілі яго. Ён перабраўся на радзіму, у Навагрудак. У ваенныя і пасляваенныя часы выкладаў маляванне ў педвучылішчы. “Хоць і ведаў польскую ды нямецкую мовы, размаўляў толькі па-беларуску. Маляваў партрэты настаўнікаў, пейзажы, нацюрморты, сюжэтныя кампазіцыі і ўсё алеем. У вучняў з ім дыстанцыі аніякай не было. Бо да кожнага ён ставіўся як да дарослага чалавека, з павагай. Сам быў мяккі, далікатны, можа, нават залішне”, — успамінае мастак С. Герус. Вясной 1946 г. ён быў арыштаваны, абвінавачаны ў калабарацыянстве, беззваротна сасланы ў Сібір. Хутка памерла яго жонка, а творчая спадчына знікла.

Хочацца дадаць, што большасць беларускіх мастакоў, якія ў гады ваеннага ліхалецця апынуліся ў эміграцыі, паходзяць з Заходняй Беларусі. Сярод іх — Зміцер Чайкоўскі, Віктар Жаўняровіч, Уладзімір Шыманец, Міхась Навумовіч, Аляксандр Раманоўскі, Пётра Мірановіч, Ян Казак ды іншыя выгнаннікі, чые творы жывуць у “небеларускім” культурным асяроддзі, але тым не менш захоўваюць элементы беларускай ментальнасці. Гэты пералік страчанага, расцяржанага па свеце заходнебеларускага мастацтва — не парадокс.

Патрапіўшы ў Цэнтральны дзяржаўны архіў Літвы ў Вільні, мы прагледзелі студэнцкі фонд Універсітэта Стафана Баторыя⁵. У міжваеннае дваццацігоддзе на мастацкім аддзяленні студыявала каля трыццаці беларусаў. Да матэрыялаў гэтага фонду ніхто ніколі не дакрапаўся апрача Арсена Ліса, які прагледзеў асобныя справы. Не

дакраналіся і аўтары фундаментальнага даследавання па гісторыі беларускага мастацтва. Таму, відаць, і была зроблена выснова, што “важчай плыні ў заходнебеларускім мастацтве не было”.

Вось спіс патэнцыяльных беларускіх мастакоў:

Амельяновіч Аляксей (нар. 1898), з-пад Навагрудка; перад Віленскім універсітэтам, у час знаходжання ў эвакуацыі, скончыў школу мастацтваў у Казані.

Дабравольскі Барыс Аляксандравіч (нар. 1903), з Гродна.

Дабравольскі Міхал Казіміравіч (нар. 1899), з Чачэрска Магілёўскай вобласці.

Дзюжаль Яўгенія Андрэеўна, нарадзілася ў верасні 1908 г. у мястэчку Заскавічы Ашмянскага павета Віленскага ваяводства; перад універсітэтам скончыла Слоніmsкую гімназію.

Журэнкаў Іван, хрышчаны ў Віленскай Новасвяцкай царкве ў 1903 г.; пасля беларускай гімназіі і войска ў 1923 г. паступіў ва універсітэт.

Казак Ян (нар. 1909), нацыянальнасці і мовы матчынай беларускай, веравызнання грэцкага, паводле стану цывільнага — кавалер, паводле стаўлення да вайскавой службы — шараговец; родам з фальварка ў Прывільскай гміне; скончыўшы гуманістычную гімназію ў Вільні ў 1931 г., пайшоў студыяваць ва універсітэт 25 верасня 1934 г.

Кіслевіч Мікола (нар. 1905), з мястэчка Гарадок пад Маладзечнам; беларус, з сям’і вясковых настаўнікаў, скончыў Радашковіцкую беларускую гімназію, падаў дакументы ва універсітэт 10 жніўня 1925 г. і быў 15 верасня таго ж года залічаны вольным слухачом.

Кумаўскі Васіль Ігнатавіч (нар. 1894), з мястэчка Збышын Быхаўскага пав. Магілёўскай губ.; да таго, як трапіць на факультэт выяўленчага мастацтва універсітэта ў 1922 г., прыдбаў досыць значны жыццёвы досвед; пасля Магілёўскай гімназіі паступіў у Маскоўскі універсітэт; у час Першай сусветнай вайны атрымаў чын малодшага афіцэра-артылерыста ў Міхайлаўскай школе; арыштоўваўся балшавікамі ў 1917 г.; у 1922 г. скончыў у Вільні курсы будоўлі і камунікацый.

Лецка Раман з вёскі Вербіца падаваў заяву ва універсітэт 29 ліпеня 1932 г., але вучню Навагрудскай гімназіі не пашанцавала: правучыўся ён толькі год. Далей грамату малявання засвойваў у Язэпа Драздовіча.

Лысенка Валянціна Аляксандраўна (нар. 1900) была вольнай слухачкай ва універсітэце з 1923 г.

Мяжэвіч Ганна з Бярозы Картузскай (нар. 1906), скончыўшы сем класаў гімназіі ў Баранавічах, паступіла ў 1922 г. ва універсітэт.

Плісава Галіна, дачка праваслаўнага святара з Валожына, некалькі гадоў правучылася ва універсітэце, пэўна, узяла шлюб, бо з 3-га курса пісалася ўжо Катовіч. Далейшы лёс яе невядомы.

Сасноўскі Аляксандр, які нарадзіўся ў Вільні і там скончыў Беларускаю гімназію, паступіў ва універсітэт у 1921 г.

Сасноўская Ніна з вёскі Дабраўляны Ваўкавыскага павета Гродзенскай губ. (нар. 1892) прафесійнай мастачкай не стала, але ў 1920–1922 гг. навучалася ва універсітэце. Літаграфічны партрэт Янкі Купалы, які яна выканала ў 20-я гады, стаў сімвалам беларушчыны ў кожнай хаце.

Сіманова Зінаіда (нар. 1904) вярнулася “да краю” ў 1920 г., “дзе скончыла сваю Беларускаю Гімназію” ў 1923 г. і была залічана на першы курс універсітэта ў 1924 г.

Сеўба Аляксей, сын Сымона з мястэчка Бярэзіна Барысаўскага павета, нарадзіўся ў 1906 г. Скончыўшы 8 класаў Радашковіцкай беларускай гімназіі, 15 верасня 1926 г. падаў дакументы ва універсітэт імя Стафана Баторыя.

Чарняўская Зоя Аляксандраўна (нар. 1908) разам з бацькамі пераехала ў Гродна ў 1921 г. з сяла Грэнадзёрскае Курскай вобласці (Расія); пасля заканчэння гімназіі імя Элізы Ажэшка ў 1929 г. пачала набываць прафесійныя веды ў галіне выяўленчага мастацтва.

Прыведзеныя звесткі, на нашу думку, даюць усе падставы ўвесці ў навуковы і шырокі грамадска-культурны ўжытак малавядомы і недадзаны аспект агульнанацыянальнай спадчыны — выяўленчае мастацтва Заходняй Беларусі. Першым крокам гэтай своеасаблівай маральнай рэстытуцыі нам бачыцца збор як мага больш поўнай і дакладнай інфармацыі ў архіўна-музейных сховішчах Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы, Чэхіі.

Матэрыялы будучага банка дадзеных у выглядзе біяграфічных даведак, успамінаў, ксеракопій дакументаў, фотакартак, слайдаў твораў і апісанняў выставак могуць стаць падмуркам “Слоўніка заходнебеларускага мастацтва”.

¹ Гісторыя беларускага мастацтва. Мн., 1990. Т. 4. С. 293–294.

² Запіс гутаркі з Сямёнам Герусам. Захоўваецца ў асабістым архіве аўтара.

³ Запіс гутаркі з Аляксеем Анішчыкам. Захоўваецца ў асабістым архіве аўтара.

⁴ Гл.: Ліс А.С. Мастак родам з Вётхавы // Ліс А.С. Цяжкі шлях да свабоды. Мн., 1994.

⁵ Цэнтральны дзяржаўны архіў Літвы, ф. 175 (Вільнюскага ўніверсітэта), спр. 4–47.

Наталля КРЫВАДУБСКАЯ (Мінск)**Матэрыялы па гісторыі ў Беларускай бібліятэцы і музеі
імя Францішка Скарыны ў Лондане**

Беларуская бібліятэка і музей (ББіМ) імя Францішка Скарыны ў Лондане была адчынена 15 мая 1971 г. Гэта — вынік амаль што дваццаціпяцігадовых намаганняў групы людзей, на чале якіх стаяў біскуп Часлаў Сіповіч. Ад таго часу кіраўніцтва бібліятэкі адчувае неаслабную падтрымку з боку беларусаў усяго свету.

Сёння бібліятэка імя Ф. Скарыны з’яўляецца важным цэнтрам навуковай інфармацыі пра Беларусь у заходнім свеце. Яна мае кніжныя фонды, якія складаюць каля 20 тысяч кніг і даступныя для ўсіх тых, хто сур’ёзна цікавіцца беларускім пытаннем. Забяспечыць даступнасць да гэтых фондаў — адна з найважнейшых мэтаў бібліятэкі. Другой мэтай, не менш важнай за папярэднюю, з’яўляецца збор і захаванне ўсіх беларускіх друкаваных і рукапісных матэрыялаў, асабліва старых і рэдкіх. Набыткі паступаюць рознымі шляхамі: адны купляюцца на аўкцыёнах і ў антыкварных крамах, другія перадаюцца ў дар беларускімі эмігрантамі. Важнай крыніцай папаўнення з’яўляюцца мікрафільмаванне і ксеракапіяванне рэдкіх выданняў з іншых бібліятэк свету.

Гістарычны аддзел. Гэта самы вялікі аддзел пасля літаратурнага. За апошнія гады ён узбагаціўся многімі цікавымі кнігамі, сярод якіх — “Кароткая гісторыя Беларусі” В. Ластоўскага (Вільня, 1910), “Беларускі рух ад 1917 да 1920 году” Я. Варонкі (Коўна, 1920), “Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення” А. Станкевіча (Вільня, 1934). Удалося таксама дастаць шмат ранейшых выданняў на рускай і польскай мовах, у т. л. “Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии” М. Без-Карніловіча (СПб, 1853), “Дневник Люблинского сейма” (СПб, 1869), “Труды IX археологического съезда в Вильно в 1893” (М., 1895–1897), “Сеймы Литовско–Русского государства” Н.Максімейкі (Харкаў, 1902).

Бібліятэка імя Францішка Скарыны асабліва зацікаўлена ў збіранні ўсіх матэрыялаў, якія датычацца жыцця і дзейнасці беларускага першадрукара, гісторыі беларускага друку наогул. “Скарыніяна” ў бібліятэцы прадстаўлена многімі кнігамі, пачынаючы ад такіх, як “Доктор Франциск Скорина” П. Уладзімірава (СПб, 1888), “Чатырохсотлець-

це беларускага друку” (Мн., 1926), і заканчваючы апошнімі працамі ў гэтай галіне. Галоўным скарбам у бібліятэцы з’яўляецца фрагмент Бібліі Ф.Скарыны. Больш дакладна, гэта два аркушы з “Першай кнігі царстваў”, выдадзенай у Празе ў 1518 г. Аркушы ўяўляюць сабой поўны сшытак з чатырох лістоў (па два на кожным аркушы) з чарговай нумарацыяй 19–22 і з тэкстам 10–га і часткова 9 і 11–га раздзелаў кнігі. Галоўная адметнасць іх у тым, што яны ніколі не былі пераплацены ў кнігу. У скарыназнаўчай літаратуры ўжо вядомы такія аркушы, знойдзеныя яшчэ ў XIX ст. у пераплётах гарадскіх кніг горада Вроцлава. Сымон Брага ў 1964 г. зрабіў спробу высветліць гэты факт і прыйшоў да думкі, што, магчыма, пераплаценыя аркушы скарынінскіх выданняў былі канфіскаваны ў Вроцлаве пры іх перавозе з Прагі ў Вільню. Аднак сярод знойдзеных у Вроцлаве аркушаў няма ніводнага з “Кніг царстваў”, затое два ідэнтычныя фрагменты знаходзяцца ў Кэмбрыджы. Такім чынам, адкрываецца яшчэ адна тэма, якая заслугоўвае глыбокага даследавання.

Акрамя кніжных фондаў бібліятэка мае вялікі раздзел часопісаў і газет. Тут знаходзіцца значная колькасць перыёдыкі міжваеннага часу — камплекты “Калосья” (Вільня, 1935–1939), “Вольнага сьцягу” (Мінск, 1920–1922), “Сялянскай долі” (1921–1922), паасобныя экзэмпляры “Варты” (1918), “На чужыне” (1920), “Томана” (Вільня, 1916–1918) і інш.; перыяду Другой сусветнай вайны — “Беларускай газеты” (1942–1943), “Беларускай школы” (1942), “Беларускага работніка” (1944) і інш., а таксама вялікая колькасць беларускай эміграцыйнай перыёдыкі пасляваеннага перыяду — “Беларускія навіны” (1945–1947), “Шыпшына” (1946–1950), “Бацькаўшчына” (1947–1966) і інш.

Аснову музейнай калекцыі складаюць народнае адзенне, прадметы побыту (арнаментаваныя ручнікі, коўдры, дзявочыя блузкі, жаночыя хусткі і інш.), прылады сялянскай працы. Большасць экспанатаў зроблены да 1939 г., некаторыя з іх — да XIX ст.

Каштоўнымі экспанатамі з’яўляюцца слупкія паясы, створаныя вядомымі беларускімі майстрамі Янам і Львом Маджарскімі ў XVIII ст. на фабрыцы Радзівілаў. Асаблівай увагі заслугоўвае зроблены ў XVIII ст. драўляны крыж з Мінскага раёна, які з’яўляецца выдатным прыкладам беларускага рэлігійнага мастацтва. Ёсць невялікая калекцыя манет ВКЛ, а таксама банкноты, што ўводзіліся ва ўжытак у 1918 г. мясцовымі ўладамі Слуцка, Магілёва і Гомеля.

Цікавасць уяўляе цудоўная калекцыя паштовых марак, якія выкарыстоўваліся ў Беларусі ў 1918–1922 гг. Большасць з іх належыць ураду БНР (“Скарына”, “Араты” і інш.). Вялікую каштоўнасць маюць маркі “Асобы атрад”, выдадзеныя Булак–Балаховічам. Існавала меркаванне, што маркі не былі ва ўжытку, аднак у музеі знаходзіцца канверт з ёй, адрасаваны ў Рыгу. Другую частку калекцыі складаюць маркі, надрукаваныя Згуртаваннем беларусаў у Вялікабрытаніі ў час страйку 1971 г.

У цэлым дадзеная музейная калекцыя ўяўляе найбольшую цікавасць для замежжа. Яна адкрывае новыя бакі нашай гісторыі і культуры.

Акрамя бібліятэкі і музейных экспанатаў пры бібліятэцы і музеі імя Францішка Скарыны ў Лондане знаходзіцца архіў. Яго можна падзяліць на тры часткі: літаратурную, царкоўную і эміграцыйную.

Літаратурны архіў утрымлівае рукапісы і машынапісы раней апублікаваных матэрыялаў (К.Акула “Закрываўленае сонца”, Я. Малецкі “Пад знакам Пагоні”, М. Шаховіч “Святая ноч” і інш.), а таксама неапублікаваных публіцыстычных прац. Сярод іх — напісаныя В. Захаркам у 1926 г. “Галоўныя моманты беларускага руху”, што асвятляюць беларускі рух перыяду канца XIX – 20-я гады XX ст. Найбольш важным з іх з’яўляецца апісанне падзей 1917–1919 гг., удзельнікам якіх быў сам аўтар. Акрамя гэтага ў літаратурным архіве ёсць рукапісы (машынапісы) твораў такіх беларускіх пісьменнікаў, як П. Сыч, А. Салавей, Л. Геніюш і інш.

Літаратурны архіў утрымлівае таксама і ўспаміны, што асвятляюць розныя перыяды беларускай гісторыі. Так, па першай палове XX ст. — “Успаміны” Кветкі Вітан (Дубейкаўскай) пра І. Луцкевіча; архіў Бернарда Стэповіча з матэрыяламі пра Кастуся Стэповіча (1890–1926, псеўданім Казімір Сваяк) і фотаздымкамі вучняў Беларускай гімназіі і студэнтаў Віленскага ўніверсітэта; “Успаміны” Язэпа Гладкага пра Беларускаю Раду (1917–1918) і пра паездку на першы Усебеларускі кангрэс і інш. Цікавымі з’яўляюцца напісаныя ў Лювэне ў 1954 г. “Успаміны” Васіля Рагулі пра падзеі 20-х гадоў і дзейнасць першага і другога соймаў. Магчыма, гэты машынапіс быў пакладзены ў аснову выдадзеных пазней успамінаў В. Рагулі.

Па васеннаму перыяду вялікую цікавасць уяўляе збор дакументаў 1-га Беларускага звязу, заснаванага пры Лемздорскай дэсантнай школе. Ён уключае справаздачу пра дзейнасць школы яе былога камандзіра У.Качана, пасланую кіраўніку Ваеннага аддзела БЦР у Берліне 29.01.1945 г., і ўсе загады звязу ад № 1 да № 27 (06.05.1941–19.06.1941).

Частка ўспамінаў датычыцца савецкіх канцэнтрацыйных лагераў. Сярод іх — “Мае ўспаміны” А. Катковіч, “Успаміны” біскупа Слосканса (два экземпляры — на англійскай і французскай мовах) і інш. Літаратурны архіў уключае ў сябе копіі шэрагу дысертацый, якія маюць дачыненне да Беларусі. Гэта “Гісторыя беларускага тэатра XVI–XIX стст.” Вірджыніі Шыманец, “Рэлігійны слоўнік Брытанскай бібліятэкі, татарска–беларускі “Кітаб” Шырын Акінер (у ББіМ знаходзіцца таксама копія “Кітаба”), “Палітычная барацьба Беларусі ў царскай Дзяржаўнай Думе, 1906–1917” Яна Запрудніка і інш.

Царкоўны архіў ахоплівае перыяд з канца XVIII ст. і да нашых дзён. Ён складаецца з трох частак: 1) дакументы Пінскага духоўнага праўлення канца XVIII–XIX стст.; 2) розныя царкоўныя дакументы з канца XIX ст. да нашых дзён; 3) прыватныя архівы беларускіх святароў у эміграцыі.

Першая частка архіўных дакументаў утрымлівае каля 1000 адзінак, якія змешчаны ў васьмі наступных папках.

1. Архіў Пінскага духоўнага праўлення і Пінскага земскага суда.
2. Спавадальныя роспісы і ведамасці Мінскай епархіі 1800–1880 гг.
3. Ведамасці аб прыходах, кліры, прычце, цэрквах і благачыннях 1798–1845 гг.
4. Царкоўная маёмасць, грашовая і свечачная справаздачы за 1799–1846 гг.
5. Царкоўныя і грамадзянскія забароны і распараджэнні 1806–1847 гг.
6. Царкоўныя службы, выклікі, прызначэнні і пераводы святароў за 1793–1876 гг.
- 7 і 8. Розныя справы за 1798–1888 гг.

Гэтая група дакументаў дае магчымасць рознабакова даследаваць жыццё: рэлігійнае (напрыклад, барацьбу з каталіцтвам і уніяцтвам), эканамічнае (кантракты на арэнду паміж манастырамі і мяшчанамі) і палітычнае (указ пра забарону прымаць дэзерціраў і беспашпартных). Да ўсіх гэтых дакументаў далучаюцца машынапісныя копіі.

Другая частка ўключае дакументы, у першую чаргу, царквы марыянаў. Яны асвятляюць розныя бакі дзейнасці марыянаў (барацьба ўлад супраць гэтай царквы ў 30–я гады XX ст., марыяне ў эміграцыі і інш.).

Аснову трэцяй часткі складаюць прыватныя архівы такіх беларускіх святароў у эміграцыі, як біскуп Часлаў Сіповіч, айцы Леў Гарошка і Язэп Германовіч, а таксама шэраг больш дробных архіваў асобных святароў.

Матэрыялы архіваў асвятляюць розныя бакі жыцця *беларускай эміграцыі* ў пасляваенны перыяд. Найбольш поўнымі з’яўляюцца архівы з Канады і Вялікабрытаніі, у якіх храналогія матэрыялаў даведзена да сярэдзіны 90-х гадоў. Яны складаюцца галоўным чынам з дакументаў розных беларускіх палітычных арганізацый (статуты, праграмы, камунікаты, карэспандэнцыя і інш.), а таксама з матэрыялаў, якія датычацца культурнага жыцця на эміграцыі (запрашэнні на розныя мерапрыемствы, праграмы вечароў, артыкулы з розных выданняў і інш.).

Важнай гістарычнай крыніцай з’яўляецца перапіска другой паловы 40-х гадоў паміж эмігрантамі розных дэпартацыйных (ДП) лагераў і тымі беларусамі, якія ўжо знаходзіліся за межамі Нямеччыны. Лісты асвятляюць палітычнае жыццё эміграцыі, у тым ліку і барацьбу паміж рознымі беларускімі групамі. У іх апісваюцца і культурныя падзеі (сходкі, вечары і інш.). Матэрыялы перапіскі з’яўляюцца крыніцай пра жыццё беларускіх эмігрантаў, іх працаўладкаванне ў новых краінах.

Вядомую цікавасць выклікае група архіўных дакументаў па Нямеччыне, якія падзяляюцца на тры падраздзелы.

Першы — утрымлівае розную інфармацыю па ДП-лагерах. Ён складаецца з дакументаў, паведамленняў, лістоў, якія закранаюць розныя праблемы ДП-лагераў. Акрамя гэтых матэрыялаў дадзены падраздзел мае дыпламы БЦР, выдадзеныя Аляксандру Маляўцы аб прысваенні яму чарговых ваенных званняў ад 20 красавіка 1944 г. (старшага лейтэнанта) і ад 10 студзеня 1945 г. (капітана) Беларускай краёвай абароны, падпісаныя Р. Астроўскім; далучаны Абежнік № 1-1974, у якім Астроўскі тлумачыць сутнасць БКА і абгрунтоўвае прызнанне ім дыпламаў “За грамадскую працу для Беларусі”; а таксама лісты і іншыя дакументы, якія датычацца дзейнасці Рады БНР у другой палове 40-х гадоў.

Другі падраздзел складаецца з дакументаў Беларускай гімназіі (БГ) у Ватэнштэце за 1945–1949 гг. Падраздзел дае ўяўленне аб працэсе адукацыі ў БГ — сярод яго дакументаў знаходзяцца праграмы па фізіцы для 4–8 класаў, спіс настаўнікаў гімназіі, запрашэнне на арганізацыйны сход беларускіх настаўнікаў з мэтай стварэння прафесійнага саюза беларускіх настаўнікаў на чужыне, пастанова пра вынікі 1946/47 навучальнага года і падрыхтоўку да пачатку новага 1947/48 г. і інш.

Трэці падраздзел уяўляе сабой архіў Згуртавання беларускіх (крывіцкіх) скаўтаў на чужыне (ЗБСЧ), перададзены на захаванне ў Лондан. Ён ахоплівае беларускі скаўцкі рух у эміграцыі ў 1945–1949 гг.

і складаецца з 11 брашур, сярод якіх можна выдзеліць “Вытычныя для кіраўнікоў скаўтаў (старэйшыя хлопцы)” В. Пануцэвіча (пра метады выхавання і ўзроставыя асаблівасці скаўтаў 15–18 гадоў), “Пастановы Першага злёту крывіцкіх скаўтаў”, што адбыўся 6–8 ліпеня 1946 г., “Скаўцкі Рэгулямін. Частка 1. Ваўчаняты”, які, згодна з пастановамі II–га Скаўцкага з’езда і Галоўнага кіраўніцтва ад 4 лістапада 1947 г. меў абавязковае дастасаванне да “ваўчанят”.

Акрамя брашур у архіве ЗБСЧ прадстаўлены шматлікія дакументы па скаўцкаму руху ў эміграцыі. Яны размешчаны ў папках тэматычна. Так, першыя тры папкі — гэта архіў ЗБСЧ скаўтаў—студэнтаў з Мюнхена, Рэгенсбурга, Марбурга за 1946–1949 гг. Дзесяць папак утрымліваюць акты па асобных лагерах (Остэргофэн, Касэль, Міхельсдорф, Ватэнштэт і інш.). У іх знаходзяцца справаздачы пра дзейнасць сцягоў, іх рапарты (назва, лік дружын, звязаў, скаўтаў, прозвішчы дружынавых і інш.), рапарты пра новаарганізаваныя грамады з указаннем колькасці скаўтаў і інфармацыяй аб правадніку. Спецыяльныя папкі змяшчаюць перапіску паміж В.Пануцэвічам (шэфам ЗБСЧ) і кіраўнікамі скаўцкіх арганізацый за 1946–1949 гг., загады Галоўнага кіраўніцтва за 1946 г., агульную карэспандэнцыю за 1946–1949 гг. і інш.

Усе матэрыялы названага падраздзела даюць магчымасць стварыць цэласную карціну беларускага скаўцкага руху ў другой палове 40-х гадоў.

Архіў, як і бібліятэка, ствараўся на працягу дзесяцігоддзяў, і матэрыялы да яго прыбывалі ў Лондан рознымі шляхамі. Так, дакументы Пінскага духоўнага праўлення былі перададзены на пачатку 70-х гадоў з Рымскага аддзела ўсходняй кангрэгацыі. Дакументы па царкве марыянаў былі сабраны і захаваны біскупам Чаславам Сіповічам. Большасць з іх датычыцца беларускага кляштара ў Друі, адкуль паходзіў біскуп Ч.Сіповіч. Яны ахопліваюць перыяд з канца XIX ст. да канца 30-х гадоў XX ст. Пазнейшыя царкоўныя архіўныя дакументы звязаны з царквой марыянаў у эміграцыі, у першую чаргу ў Вялікабрытаніі, дзе з другой паловы 40-х гадоў знаходзілася беларуская місія.

Частку архіва складаюць дакументы, што захоўваліся раней у беларускай місіі ў Парыжы, якую ўзначальваў айцец Леў Гарошка. Пасля пераезду ў Лондан ён забраў туды і значную частку архіва. Сярод яго дакументаў, акрамя царкоўных, былі матэрыялы “Хаўруса” (арганізацыя беларусаў у Францыі), якія адносяцца да 40–50-х гадоў.

Эміграцыйныя архівы папаўняюцца да цяперашняга часу. Частка з іх была перададзена на перазахаванне ў Лонданскую місію ў сувязі са

згортваннем дзейнасці арганізацый — як, напрыклад, архіў Згуртавання беларускіх (крывіцкіх) скаўтаў на чужыне, перададзены шэфам ЗБСЧ В.Пануцэвічам у пачатку 50-х гадоў, ці з мэтай лепшага захавання — як дакументы розных беларускіх эмігранцкіх арганізацый у Канадзе, Бельгіі, Аўстраліі, ЗША, Вялікабрытаніі.

Разумеючы важнасць захавання дакументаў беларускай дыяспары і самога агульнага культурнага цэнтра ў эміграцыі, многія беларусы высылалі і высылаюць свае ўспаміны, дакументы, архівы ў Лондан. Акрамя прыватных асоб Лонданскаму цэнтру дапамагаюць і асобныя беларускія нацыянальныя арганізацыі, у прыватнасці прэзідэнт Беларуска-канадскага каардынацыйнага камітэта Р.Жук-Грышкевіч, якая сістэматычна высылае копіі (дублікаты) усіх дакументаў, што праходзяць праз БККК.

Часткі архіваў вядомых беларусаў падзелены паміж рознымі ўстановамі. Так, у ББіМ захоўваецца істотная частка архіва вядомага беларускага пісьменніка і прадстаўніка Рады БНР у Канадзе Кастуся Акулы, а іншыя матэрыялы яго архіва — у Нацыянальным этнічным архіве Канады. Архіў Сакрата Яновіча таксама падзелены паміж ББіМ, Навуковай бібліятэкай Акруговага музея ў Беластоку, мінскімі ўстановамі.

Часткова матэрыялы паступаюць ад беларусаў-эмігрантаў згодна з іх тастамантамі. Напрыклад, архіў вядомага беларускага кампазітара Міколы Куліковіча перададзены яго ўдавой у сярэдзіне 80-х гадоў. Паступілі таксама прыватны архіў Міколы Дзямідава, архіў старшыні аддзела БАЗА (Беларуска-амерыканскага задзіночання ў Амерыцы) у Стэнфардзе А.Пратаса.

Беларускія бібліятэка і музей у Лондане маюць вялікае значэнне для навуковых даследаванняў. Сёння гэта — самы буйны беларускі цэнтр у эміграцыі. На жаль, магчымасці ББіМ выкарыстоўваюцца далёка не поўнасьцю. У першую чаргу гэта звязана з тым, што фонды беларускага цэнтра ў Лондане мала вядомы гісторыкам. Складаным для нашых беларускіх навукоўцаў з’яўляецца выезд для пошукаў за мяжу. Рада бібліятэкі робіць усё магчымае для пераадолення перашкод: падтрымлівае сувязі з рознымі ўстановамі Беларусі, якім перадаюцца ксеракопіі і мікрафілмы некаторых матэрыялаў; выдала брашуру “Бібліятэка і музей Францыска Скарыны. 1971–1991” (на англійскай мове), у якой дадзены агульны агляд фондаў ББіМ; стварае камп’ютэрны каталог бібліятэкі і ставіць пытанне пра стварэнне архіўнага каталога.

З фотатэкі нашых страт

Фрагмент дэ-ісусага чыну. XVII–XVIII стст. (?). Віцебшчына.
З даваеннай калекцыі Беларускага дзяржаўнага музея.